

**HÜKÜMET DIŞI ÖRGÜTLERİN İNSAN HAKLARI HUKUKUNA
ETKİLERİ: DOĞA HAKLARI İÇİN KÜRESEL İTTİFAK VE
ULUSLARARASI DOĞA HAKLARI MAHKEMESİ ÖRNEĞİ**

THE IMPACT OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS ON
HUMAN RIGHTS LAW: THE CASE OF THE GLOBAL ALLIANCE FOR
THE RIGHTS OF NATURE AND THE INTERNATIONAL RIGHTS OF
NATURE TRIBUNAL

Cansu KOÇ BAŞAR*

ÖZET

Devletler ile toplum arasında köprü olma işlevi gören hükümet dışı örgütlerin önemi, iletişimin ve politikanın küreselleştiği, kolektif sorunların çoğaldığı günümüz kamusal yaşamında giderek artmaktadır. Küresel ölçekli sorunlar artarken hükümet dışı örgütlerin de bu sorunları çözme işlevlerinin güçlendiğini görmek ve daha da güçleneceğini söylemek mümkündür. Söz konusu bağlamda çevrenin korunması ve iklim krizi ile mücadele konularında gelişen sivil inisiyatiflerin yürüttükleri faaliyetler ve bu faaliyetler kapsamındaki etkililikleri ise dikkat çekici boyuttadır. Nitekim çevrenin korunması ve iklim krizi ile mücadele gibi konularda devletler ve şirketler yapıcı politikalar üretebilmekle beraber sivil toplumun takibine özellikle ihtiyaç duyan kurumlar pozisyonuna gelmişlerdir. Dolayısıyla eylem amaçlı hükümet dışı örgütler arasında gösterilebilecek olan ve çevrenin korunması amacıyla faaliyet gösteren hükümet dışı örgütler, çevreye ilişkin sorunların artmakta olduğu günümüz toplumlarında etkinliklerini ve etkililiklerini artırmaktadır. Doğa Hakları İçin Küresel İttifak (GARN) ve Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi ise söz konusu durumun önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

* **Dr. Öğr. Üyesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı/İZMİR, **E-Posta:** cansu.koc@deu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-3597-971X, **DOI:**10.34246/ahbvuhfd.1473451.

- **Atf Şekli / Cite As:** Koç Başar C, "Hükümet Dışı Örgütlerin İnsan Hakları Hukukuna Etkileri: Doğa Hakları İçin Küresel İttifak ve Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi Örneği", *HBV-HFD*, 29(1), 2025, s.159-196.
- **İntihal / Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / *This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.*

Anahtar Kelimeler: Hükümet dışı örgütler, Doğanın hakları, Doğa hakları için küresel ittifak, Evrensel doğa ana hakları bildirisi, Uluslararası doğa hakları mahkemesi.

ABSTRACT

In today's public life, where communication and politics are globalizing and collective problems are growing, the importance of non-governmental organizations that serve as bridges between states and society is increasing. As global problems increase, it is possible to see that the functions of non-governmental organizations to solve these problems are strengthening and to say that this functions will become even stronger. In this context, the activities carried out by civil initiatives developing in the fields of environmental protection and combating the climate crisis and their effectiveness within the scope of these activities are remarkable. Indeed, while states and companies can produce constructive policies on issues such as protecting the environment and combating the climate crisis, they have become institutions that particularly need the monitoring of civil society. Therefore, non-governmental organizations that can be shown among action-oriented non-governmental organizations and operate for the protection of the environment are increasing their activities and efficiencies in today's societies where environmental problems are increasing. The Global Alliance for the Rights of Nature (GARN) and the International Court of the Rights of Nature stand out as important examples of this situation.

Keywords: Non-governmental organizations, Rights of nature, The global alliance for the rights of nature, Universal declaration of rights of mother earth world people's, International rights of nature tribunal.

EXTENDED ABSTRACT

In today's public life, where communication and politics are globalizing and social problems are increasing, the importance, functions and impact of non-governmental organizations (NGOs) are gradually increasing. In this context, it becomes inevitable that NGOs, as a bridge between the state and society, influence human rights law. Particularly, the significant impact of NGOs in the areas of environmental conservation and climate crisis mitigation is notable. Globalization has led to an increase in global-scale problems such as environmental degradation and climate crisis, highlighting the inadequacy of states or the private sector in addressing these issues, sometimes even contributing to them. Therefore, NGOs, particularly those focused on action and engaged in environmental protection (ENGOS), are enhancing their activities and effectiveness in today's societies where environmental concerns are escalating.

The Global Alliance for the Rights of Nature (GARN) stands as a significant example in this regard. GARN is a global network aimed at promoting the universal adoption and implementation of legal systems that recognize, respect, and enforce the rights of nature. Operating independently of any government and with a non-profit motive,

GARN advocates for a legal framework that acknowledges nature's inherent rights as separate entities deserving of legal protection. By pressuring governments and international human rights organizations to develop policies and laws recognizing nature's rights, GARN serves as an international pressure group. Furthermore, GARN provides governments and international human rights organizations with a roadmap for recognizing and protecting nature's rights, as well as preventing environmental degradation.

The effective initiative of GARN became tangible with the organization of the World People's Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth held in 2010. The conference saw the participation of representatives from over hundred and forty countries, including approximately thirty five thousand civil society organizations, government officials, intellectuals, artists, and scientists. During the conference, the Universal Declaration of the Rights of Mother Earth was adopted.

The Universal Declaration of the Rights of Mother Earth World People's recognizes the independent rights of non-human entities for the protection of human rights. It holds humans responsible for respecting and living in harmony with nature, emphasizing the obligation of all individuals, states, and corporations to respect and coexist with nature, as the well-being of humanity is inherently linked to the well-being of nature. Law possesses the inherent capacity to transform society, and the transformation of law can serve as a powerful catalyst for societal change. Acknowledging nature's laws and asserting nature's rights through legal means would aim to systematically transform universal legal principles.

To defend nature's rights and ensure the implementation of the Universal Declaration of the Rights of Mother Earth World People's, the International Rights of Nature Tribunal has been established. The International Rights of Nature Tribunal will support the efforts of nature rights advocates and the GARN. The International Rights of Nature Tribunal has emerged as an institution operating at the international level. The primary goal of the Tribunal is to promote, strengthen, support, and raise public awareness about the protection of rights of nature.

The International Rights of Nature Tribunal examines issues related to violations of nature rights and environmental degradation, thus preventing the potential ineffectiveness of the Universal Declaration of the Rights of Mother Earth. While the Tribunal's decisions are largely symbolic, some countries have implemented them. Additionally, the Tribunal's decisions are seen as capable of promoting the protection of nature rights and raising awareness in the international community.

In terms of the relationship between civil society and human rights law, GARN and the International Court of Nature are notable examples. For this reason, this article will focus on GARN and the International Court of Nature. Advocacy for the rights of nature led by GARN demonstrates a tendency to expand the subjects of rights within the field of human rights law. The acceptance of independent rights of nature proposes

a new approach within the general framework of human rights law. The feasibility of this proposal is demonstrated through the establishment of the International Rights of Tribunal, its decisions, and the effectiveness of the Tribunal's rulings. With this approach, the study will initially focus on the concept of non-governmental organizations, followed by an analysis of the structure and functioning of the GARN as a non-governmental organization and its advocacy for the rights of nature. In this context, particular emphasis will be placed on the Universal Declaration of the Rights of Mother Earth World People's. In the final stage of the study, the structure and functioning of the International Rights of Nature Tribunal will be examined, along with the analysis of Tribunal decisions and their effectiveness within this context.

GİRİŞ

Hükümet dışı örgütlerin kuramsal çerçevesi değerlendirilirken öncelikle bu kavramının çeşitli şekillerde tanımlandığı, hükümet dışı örgütlere nitelikleri ve işlevleri bakımından farklı değerler atfedilebildiği görülmektedir. Genel bir yaklaşım ile hükümet dışı örgütler ideal, inanç, düşünce, yaşam alanı, fiziksel özellikler gibi benzer değerlere sahip olan insanların bir araya gelmeleri ile belirli hedefler doğrultusunda ve gönüllülük esasına dayalı olarak faaliyetlerini yürüten, kamuoyunu bilinçlendirme ve/veya yönlendirme işlevi üstlenen kuruluşlar olarak tanımlanabilir. Hükümet dışı örgütler ekonomik ve idari olarak bir devlete bağlı olmayan, bu anlamda özerk ve kâr amacı gütmeyen oluşumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümet dışı örgüt kavramı sivil toplum kuruluşu, gönüllü kuruluşlar ya da üçüncü sektör kuruluşları olarak da adlandırılabilir¹.

Ülkemizde hükümet dışı örgüt kavramı özellikle sivil toplum kuruluşu kavramı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Çeviri itibariyle bakıldığında her iki kavramın da benzeri karşılığının olması, bu kavramların aynı içerikte ve hatta birbirleri yerine kullanılmalarının nedeni olarak görülebilir. Nitekim hükümet dışı örgütleri karşılayan “non-governmental organizations (NGOs)” teriminin tercümesi aynı zamanda sivil toplumun karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Bu yönüyle “NGOs” ifadesinin çevirisi olan hükümet dışı örgütler, sivil toplum kuruluşlarını da kapsayacak şekilde, geniş anlamda kullanılan bir kavram olarak

¹ Gökhan Tuncel, “Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 2014, s. 42; Fatma Neval Genç / Ümrân Erdoğan, “Yerel Demokrasi ve Kalkınma Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Aydın Örneği”, *Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açılırları*, <https://akademik.adu.edu.tr/fakulte/nazilliibf/webfolders/01_1.pdf>, Erişim Tarihi 10 Kasım 2023, s. 173.

karşımıza çıkabilmektedir². Bununla beraber hükümet kavramının ülkemizde dar anlamda kullanılmasından ötürü “NGOs” kavramının sivil toplum kuruluşlarının tam karşılığı olamayacağı düşünülebilir. Buna paralel biçimde hükümet dışı örgüt ifadesinin de benzer değerlere sahip olan insanların bir araya gelmeleri ile belirli hedefler doğrultusunda ve gönüllülük esasına dayalı olarak faaliyetlerini yürüten, kamuoyunu bilinçlendirme ve/veya yönlendirme işlevi üstlenen kuruluşlar şeklindeki tanımın ötesine geçeceği söylenebilir³. Bu çalışmada ise sözü edilen kavramların ayrıntılı bir analizi yapılmayacaktır. Çalışmada Doğa Hakları İçin Küresel İttifak (The Global Alliance for the Rights of Nature / GARN) ve Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi örneği üzerinden NGO’ların uluslararası insan hukuku bakımından etkililiği üzerine odaklanılacağından “hükümet dışı örgüt” kavramının kullanılması uygun görülmüştür.

Hükümet dışı örgütlerin genel itibarıyla kabul edilen ve tespit edilmiş işlevlerinden ilki, kamuoyu oluşturarak bireylerin, toplumların ve konumuz özelinde de belirtmek gerekir ki doğa gibi insan dışındaki canlıların ihtiyaçlarının ve taleplerinin dile getirilmesini sağlamaktır. NGO’ların bir diğer işlevi ise toplum yapısındaki çoğulculuğu sağlamak, korumak ve bu yolla piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur oluşturmaktır. Ayrıca NGO’ların kendi oluşumları içerisinde katılımcılığa ve çoğulculuğa dayalı kültürlerinin olması beklenmektedir. Katılımcı ve çoğulcu yapıda olması beklenen NGO’larda gönüllü bireyler bulunacak ve bu anlamda NGO’lar söz konusu yönetim tarzını deneyimlemiş ve çoğulcu bakış açısını edinmiş bireylerin yetişmesi işlevi de görecektir. Ayrıca NGO’lar sosyal refahın sağlanması ve istihdama ilişkin konularda projeler üretmek, destekleyici ve alternatif politikalar sunmak gibi işlevlere de sahip olabilmektedirler⁴. Bu noktada belirtmek gerekir ki NGO’ların bahsi geçen işlevleri, demokratik ve çoğulcu bir yapı içerisinde gelişen ve bu özellikleri kendi yapılarında ve amaçlarında benimseyen kuruluşlar olarak ifade edilebilecek ideal bir tanımdan yola çıkılarak ortaya konulmaktadır.

² İbrahim Yıldırım, *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayınları, 2004, s. 53; Nematollah Aghabalaei Fanid, “Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerin Uluslararası Yargılamadaki Etkisi (Mahkeme Dostları)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(4), 2020, s. 2788.

³ İoanna Kuçuradi, “Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar”, *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Numune Matbaacılık, 1998, s. 24-25.

⁴ Mustafa Talas, “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (29), 2011, s. 392.

Başka bir taraftan işlevleri açısından NGO'ları amaca yönelik, uzmanlık alanı olan ve eylem amaçlı hareket eden NGO'lar olarak sınıflandırmak mümkündür. Amaca yönelik NGO'lar genellikle araştırma enstitüsü, dernek ya da vakıf kimliği ile ortaya çıkmaktadır. Daha çok uluslararası düzeydeki Uluslararası Hukukçular Komitesi, Uluslararası Hukuk Enstitüsü, Dünya Barış Konseyi gibi NGO'ların amaca yönelik işlevleri belirginleşmektedir. Uzmanlık alanı olan NGO'lar ise genellikle bazı NGO'lar arasındaki koordinasyonu, kontrolü ve verimliliği artırmak amacıyla hareket eden kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Eylem amaçlı NGO'lar ise belirli alanlarda uzmanlaşarak hizmet verebilirler ve faaliyet alanlarına göre sınıflandırılırlar. Bu çalışmanın konusu olan çevrenin korunması amacıyla faaliyet gösteren NGO'lar (Environmental NGOs / ENGOs) da eylem amaçlı NGO'lar arasında yer almaktadır⁵.

NGO'lara ilişkin olarak gösterilen işlevlerin sınırlı olmadığını söylemek mümkündür. NGO'ların işlev bakımından sınırları katı bir biçimde çizilmiş değildir. Özellikle kamunun ve özel sektörün bazı sorunlara yeterli ölçüde cevap veremediği alanlarda, NGO'lar bakımından yeni işlevlerin ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Nitekim günümüzde devam eden küreselleşme süreci ve neoliberal politikalar kapsamında özelleştirmelerin artmasıyla küçülen devletlerin dışarıda bıraktığı ve özel sektörün de dâhil olmadığı hizmet alanlarının ihtiyaçları NGO'lar tarafından karşılanabilmektedir⁶. Özellikle demokratik değerlerin ve insan haklarının güvence altında olması gereği, bir ihtiyaçlar sistemine işaret etmektedir. İnsan haklarının korunması pek çok yönüyle siyasetin ve politik olanın yalnızca devlete dayalı siyaset üretmenin yetersiz kalabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durumda ise NGO'ların insan haklarının korunması üzerindeki etkililiğinin artması söz konusudur. Devletler ile toplum arasında köprü olma işlevi de gören NGO'ların önemi, iletişimin ve politikanın küreselleştiği günümüz kamusal yaşamında giderek artmaktadır⁷.

Söz konusu bağlamda çevreye ilişkin faaliyet gösteren NGO'ların çalışmaları, özellikle dikkat çekici görünmektedir. Esasen çevreyle ilgili devlet dışı aktörlerin, genellikle hükümetten destek görebilmeleri ve dolayısıyla onunla iş birliği yapmaları beklenir. Buna karşın NGO'ların geniş

⁵ Kemal Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Nobel Yayınları, 2005, s. 36-37.

⁶ Yıldırım, s. 73.

⁷ Gülgün Tosun, "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekışmesi Yönündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım", *Ege Akademik Bakış*, 1(1), 2001, s. 225-228.

bir profesyonel beceri yelpazesine sahip olup bağımsız çalışabilen ve hatta zaman zaman hükümetlerle çatışabilen kuruluşlar olarak bir anlamda koruma mekanizması şeklinde çalıştıkları da görülebilmektedir. Bununla beraber özellikle Batı ülkeleri dışında kalan bazı ülkelerdeki çevreye ilişkin faaliyet gösteren devlet dışı aktörlerin görevleri ise hemen hemen hükümetlerin belirlediği sınırlar içinde halkı bilinçlendirme ve belirli kampanyalar düzenleme gibi daha sınırlı bir role sahip olabilmektedir. Bu tip devlet dışı aktörler ancak uluslararası kuruluşlarca desteklendiklerinde, faaliyetleri bakımından görünür hâle gelebilirler ve kamuoyu oluşturma kabiliyetine sahip olurlar⁸.

Dolayısıyla çevreye ilişkin NGO'ların uluslararası nitelikte faaliyet göstermeleri ya da ulusal düzeyde kurumsallaşmış olsalar dahi uluslararası alanda faaliyet gösteren diğer sivil inisiyatiflerle işbirliği içerisinde olabilmeleri, bu kuruluşların etkililiği açısından oldukça önemli görünmektedir. Nitekim çevreye ilişkin sorunlar günümüzde, insanlığın ortak endişesi hâline geldiğinden küresel ölçekli sorunlar olarak değerlendirilmektedir. Bu sorunlara devletlerin ya da özel sektörün cevap vermede yetersiz kalmaları söz konusu olabilmektedir. Bu noktada özellikle uluslararası nitelikte ve çevreye ilişkin faaliyet gösteren NGO'ların işlevlerinin güçlendiği görülmektedir ve bu işlevlerin daha da güçleneceği söylenebilir.

Çevrenin korunması ve iklim krizi ile mücadele gibi konularda, devletler ve şirketler yapıcı politikalar üretebilmektedir; ancak aynı zamanda devletler ve şirketler sözü edilen konularda sivil toplumun takibine özellikle ihtiyaç duyan kurumlar pozisyonundadır. Dolayısıyla çevrenin korunması amacıyla faaliyet gösteren NGO'lar çevreye ilişkin sorunların artmakta olduğu günümüz toplumlarında, etkinliklerini ve etkililiklerini artırmaktadır. Söz konusu fikir ile yola çıkılan bu çalışmada ilk inceleme konusu, bahsi geçen tespitlerin önemli bir örneğini teşkil eden, çevreye ilişkin konularda faaliyet gösteren ve uluslararası nitelikte bir NGO olan GARN olacaktır.

GARN doğanın haklarını tanıyan, ona saygı gösteren ve doğanın haklarının evrensel olarak benimsenmesini teşvik eden küresel bir ağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik ve idari olarak herhangi bir devlete bağlı olmayan, kâr amacı gütmeyen ve gönüllülük esasına dayalı olarak çalışmalarını yürüten GARN, doğanın haklarını birey haklarından bağımsız, müstakil haklar olarak

⁸ Jonathan Schwartz, "Environmental NGOs in China: Roles and Limits", *Pacific Affairs*, 77(1), 2004, s. 46.

tanıyan bir hukuk sisteminin oluşturulmasını savunmaktadır. Hükümetleri ve uluslararası insan hakları örgütlerini, doğanın haklarını tanıyan politikaları ve hukuk kurallarını geliştirmeye ve uygulamaya teşvik eden GARN, uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmektedir ve konuya ilişkin önemli bir baskı unsuru oluşturmaktadır⁹.

GARN'nin çalışmalarının etkililiği özellikle, GARN ve Bolivya'nın ortak çabalarıyla 19-22 Nisan 2010 tarihlerinde düzenlenen Dünya Halklarının İklim Değişikliği ve Doğa Ana Hakları Konferansı ile somutlaşmıştır. Konferans'a yüz kırktan fazla ülkeden ortalama otuz beş bin sivil toplum örgütü temsilcisi, hükümet yetkilisi, aydın, sanatçı ve bilim insanı katılmıştır. Bu Konferans'ta Evrensel İnsan Hakları Bildirisi örnek alınarak Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi kabul edilmiştir¹⁰.

Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi, insan haklarının korunabilmesi için doğanın insandan bağımsız haklarının tanınması gereğini vurgulamaktadır. Bildiri'de doğayla uyum içinde yaşama ve ona saygı gösterme, tüm insanların sorumluluğu olarak kabul edilmektedir. Buna göre bireyler, devletler ve şirketler doğanın haklarını kabul ederek ve doğa ile uyum içinde yaşamak zorundadır. Nitekim insanlığın refahı, doğanın refahıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bakışla doğanın bağımsız haklarını tanıyan ve koruyan yasaları kabul etmek ve hukuki yollarla doğanın haklarını ileri sürmek gerekli görülmektedir. Sözü edilen bu yaklaşım, evrensel hukuki prensipleri sistematik olarak dönüştürmeyi ve geliştirmeyi amaçlamaktadır¹¹.

Doğanın haklarını savunmak ve Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin uygulanmasını sağlamak için ise Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Mahkeme'nin kurulması ile doğanın haklarını koruyan, doğa hakları savunucularının ve GARN'nin çabalarını destekleyecek, daimi

⁹ The Global Alliance for the Rights of Nature, <<https://www.garn.org/about-garn/>>, Erişim Tarihi 15 Kasım 2023.

¹⁰ Peter Burdon, Earth Rights: The Theory, *IUCN Academy of Environmental Law e-Journal*, (1), 2011, s. 1; Peoples Conference on Climate Change and Mother Earth Rights, <<https://pwccc.wordpress.com/>>, Erişim Tarihi 7 Eylül 2024; Merthan Özcan, "İklim Değişikliği ve Doğa Ana'nın Hakları Dünya Halklar Konferansı", *Ekosoyalist Dergi*, 10(5), s. 2; Living Law, Giving Nature a Voice, 2018, <<https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/Giving-Nature-a-Voice-2.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Eylül 2024, s. 13.

¹¹ Cormac Cullinan, "The Legal Case for the Universal Declaration of the Rights of Mother Earth", <<https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/Legal-Case-for-Universal-Declaration-Cormac-Cullinan.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Eylül 2024.

bir uluslararası mahkemenin oluşturulması hedeflenmiştir¹². Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, doğa hakları ihlallerine ilişkin iddiaları değerlendirmektedir, çevresel tahribat ile ilgili konuları incelemektedir ve Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin etkisiz kalma olasılığının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Mahkeme'nin kararları sembolik olmakla diğer bir deyişle bağlayıcı nitelikte olmamakla beraber bu kararların uluslararası farkındalığı yükselten nitelikte olduğu söylenebilir. Söz konusu fikirle bu çalışmanın bir diğer konusu, Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi olacaktır.

Bahsi geçen bağlamda bu çalışmada sivil toplum ve insan hakları arasındaki ilişkinin GARN ve Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi örnekleri üzerinden somutlaştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle GARN'nin yapısı ve işleyişi ele alınacak, ardından Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi ve bu bağlamda GARN'nin doğanın hakları savunusu analiz edilecektir. Çalışmanın devamında ise GARN'nin girişimleri ile kurulan Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin yapısı ve işleyişi ele alınacak ve Mahkeme kararları ile bu kararların etkililiği üzerinde durulacaktır.

I. DOĞA HAKLARI İÇİN KÜRESEL İTTİFAK (GARN)

A. Yapısı ve İşleyişi

GARN, 2010 yılında bir devlete ya da şirkete bağlı olmaksızın sivil bir inisiyatif olarak kurulmuştur. GARN bünyesinde bir ülke ya da bölge ile sınırlı olmaksızın dünyanın birçok yerinden ortak değerlere sahip insanlar yer almaktadır. Bu kuruluş, sürdürülebilir bir gelecek sağlama amacına yönelmektedir ve söz konusu amaçla doğa ile uyumlu bir yaşamı, doğanın başlı başına bir varlık olarak diğer canlılardan ayrı bir şekilde hak sahibi olduğu bir hukuk sistemini savunmaktadır¹³. Bu bağlamda GARN, insan hakları hukuku sistemini geliştirme ve hatta dönüştürme niteliği taşıyacak faaliyetler göstermektedir.

Nitekim günümüz hukuk sistemleri doğayı, genel itibariyle, bir nesne olarak kabul etme eğilimindedir. Çevreye ilişkin haklarla da esasen bir nesne olarak görülen doğanın, bireylere zarar verecek ölçüde tahrip edilmesini

¹² International Rights of Nature Tribunal, History Rights of Nature Tribunal, About us and the history of the RoN Tribunals, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/about-us/>>, Erişim Tarihi 7 Eylül 2024.

¹³ Mehmet Güneş, "Uluslararası Çevre Hukukunda Yeni Arayışlar: Doğanın Hakları Uluslararası Mahkemesi Örneği", *XXI. Asırda Çevre Meselelerine Hukuki Yaklaşımlar Sempozyumu*, II. Başlık.

önlemek amaçlanmaktadır. Günümüzde çevre kirliliği ve iklim krizi ile beraber gelen noktada ise çevre hakkına ilişkin mevcut yasal hükümlerin, doğanın tahribatını engellemekte yetersiz kaldığı açıkça görülebilmektedir. Çevreye ilişkin sorunlar, evrensel boyutta ve nesiller arası bir sorun hâline gelmiştir. Doğanın müstakil haklarını kabul etme fikri, bu geniş çaplı soruna çözüm üretme ve doğanın mahkemelerde talep edilebilecek ve uygulanabilecek haklara sahip bir yasal özne olarak tanınmasını sağlama amacı taşımaktadır. GARN da doğanın korunması ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliği için bu yasal değişimin zorunlu olduğunu savunur. Doğanın müstakil haklarını kabul etme fikri, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayan geniş bir sosyoekolojik dönüşüme işaret etmektedir ve mevcut insan hakları hukuku uygulamasının birey merkezli anlayışından farklılaşmaktadır. Bu yaklaşım, insanın doğanın bir parçası olduğu varsayımına dayanır ve toplumun tamamını kapsayan, çevresel sürdürülebilirliği sağlamaya yönelmiş bir değişimi hedefler¹⁴. Tam da bu bakış açısına sahip olan insanlar tarafından kurulmuş olan GARN'nin altı kıtaya yayılmış, doksan dokuz farklı ülkeden üyesi bulunmaktadır ve bu üyeler arasında gönüllü bireylerin yanı sıra pek çok kuruluş da yer almaktadır¹⁵.

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi hükümet dışı örgütlerin öncelikli belirleyici özelliğinin ideal, inanç, düşünce, yaşam alanı, fiziksel özellikler gibi benzer değerlere sahip olan insanların bir araya gelmeleri ile belirli hedefler doğrultusunda ve gönüllülük esasına dayalı olarak faaliyetlerini sürdürmeleri olduğu söylenebilir¹⁶. GARN da doğa ve çevre duyarlılığına ve bu anlamda benzer değerlere sahip insanların, gönüllü olarak bir araya gelerek kurduğu bir örgüttür¹⁷. Dolayısıyla GARN, diğer vasıfları ile beraber bu vasfı ile de bir hükümet dışı örgüt özelliği taşımaktadır.

Ayrıca GARN, -çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere- bildiri hazırlamak ve yayımlamak, yayımladığı bildirinini tamamen etkisiz ve soyut bir temenni olarak kalmasını engellemek adına

¹⁴ Constantin Bittner / Daniel Boston / Fabian Scholtes / Steffen Ulrich, *Rights of Nature Challenging the "human-nature" relationship?*, Misereor, 2023, s. 3.

¹⁵ The Global Alliance for the Rights of Nature, <<https://www.garn.org/>>, Erişim Tarihi 8 Aralık 2023; The Global Alliance for the Rights of Nature, Members and Member Organizations, <<https://www.garn.org/our-members/>>, Erişim Tarihi 8 Aralık 2023.

¹⁶ Tuncel, s. 42; Genç / Erdoğan, s. 173; Schwartz, s. 34.

¹⁷ The Global Alliance for the Rights of Nature, <<https://www.garn.org/>>, Erişim Tarihi 8 Aralık 2023; The Global Alliance for the Rights of Nature, Members and Member Organizations, <<https://www.garn.org/our-members/>>, Erişim Tarihi 8 Aralık 2023.

koruma mekanizması oluşturmak gibi faaliyetler göstermektedir¹⁸. Böylece GARN, uluslararası kamuoyunu bilinçlendirme ve yönlendirme işlevi üstlenmektedir ve bunun da ötesinde devletlerin, şirketlerin ve uluslararası toplumun doğa hakları konusunda dikkatini çekmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu özellikleri ile GARN'nin eylem amacı ön plana çıkan bir NGO olduğunu söylemek mümkündür.

GARN işleyişinde ise bir ana merkeze bağlı değildir ve belirli bir coğrafi bölgede ve/veya belirli bir konuda faaliyet gösteren birden çok merkez aracılığıyla çalışmalarını yürütmektedir. GARN'nin coğrafi bölge ve/veya konu özelinde birden çok merkez aracılığı ile çalışmasındaki hedef, kuruluşun küresel ölçekli etkinliklerini artırmak ve GARN'nin mevcut üyelerinin benzer dünya görüşlerine sahip diğer kişilerle bağlantı kurmalarını ve işbirliği yapmalarını kolaylaştırmaktır. GARN'nin çalışmalarını yürüttüğü merkezler, belirli bir coğrafi bölgede faaliyet gösteren, belirli özellikleri veya ilgi alanlarını paylaşan GARN üyeleri tarafından kurulmaktadır ve yönetilmektedir. Merkezlerin temel hedefleri; doğa haklarına odaklanan kuruluşlar, topluluklar ve bireyler için özel destek ve ağ oluşturma imkânlarını artırmak, doğa haklarının tanınması ve uygulanması için işbirlikleri kurmak ve ortak stratejiler geliştirmek, yerel ve bölgesel girişimlere destek sağlamak, acil ihtiyaçlara ve eylem çağrılarına yanıt vermek ve temel doğa hakları mücadeleleri için görünürlük sağlamaktır¹⁹.

GARN bünyesinde Eylül 2024 tarihi itibarıyla Gençlik Merkezi, Avrupa Merkezi, Latin Amerika Merkezi, Afrika Merkezi, Yerli Konseyi, Akademik Merkez ve Hukuk Merkezi olmak üzere bölgelere ve ilgi alanlarına göre belirlenmiş yedi merkez bulunmaktadır²⁰. GARN'nin iş akışını sürdüren merkezlerinin ve merkez temsilcilerinin yanı sıra kuruluşun genel işleyişini yürüten ve koordinasyonunu sağlayan icra komitesi²¹ ve danışma kurulu²² da

¹⁸ Özcan, s. 2; Living Law, s. 13; Cormac Cullinan, "Governing People as Members of the Earth Community", <https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/Cullinan_GovPeople_EarthCom.pdf>, Erişim Tarihi 9 Eylül 2024, s. 6; International Rights of Nature Tribunal, History of the Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/about-us/>>, Erişim Tarihi 15 Şubat 2024.

¹⁹ The Global Alliance for the Rights of Nature, GARN Hubs, <<https://www.garn.org/hubs/>>, Erişim Tarihi 4 Nisan 2024.

²⁰ The Global Alliance for the Rights of Nature, GARN Hubs, <<https://www.garn.org/hubs/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

²¹ The Global Alliance for the Rights of Nature, Executive Committee, <<https://www.garn.org/executive-committee/#executive-committee-members>>, Erişim Tarihi 10 Aralık 2023.

²² The Global Alliance for the Rights of Nature, Advisory Board, <<https://www.garn.org/>>

bulunmaktadır.

Görülüyor ki GARN'nin yapısı ve işleyişi, doğa hakları konusundaki geniş vizyonunu ve küresel etkinliğini destekleyen bir temele oturmaktadır. Kuruluşun bu alandaki hedefleri, yalnızca organizasyonun iç yapısını değil, aynı zamanda uluslararası platformda doğa hakları konusunda nasıl bir etki yaratabileceğini de yansıtmaktadır. Bu bağlamda GARN'nin temel belgelerinden biri olan Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi, doğanın haklarına dair savunulan prensiplerin ve amaçların somut bir ifadesi olmuştur. Söz konusu bakışla çalışmanın bu aşamasında Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi, doğanın bağımsız haklarının tanınması ve korunması konusunda ön gördüğü temel önermeler bağlamında detaylı olarak incelenecektir.

B. Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi ve Doğanın Hakları Savunusu

GARN'nin eylem amacını somutlaştıran en etkili girişiminin 19-22 Nisan 2010 tarihlerinde düzenlenen Dünya Halklarının İklim Değişikliği ve Doğa Ana Hakları Konferansı'nın gerçekleşmesi ile ortaya çıktığı söylenebilir. Bu Konferans, GARN'nin ve Bolivya'nın girişimleri ile Cochabamba, Bolivia'ya gerçekleşmiştir. Konferans'a yüz kırktan fazla ülkeden ortalama otuz beş bin sivil toplum örgütü temsilcisi, hükümet yetkilisi, aydın, sanatçı ve bilim insanı katılmıştır²³. Bu Konferans'ta Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi kabul edilmiştir.

22 Nisan 2010 tarihli Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi, giriş bölümü ile dört maddeden oluşmaktadır²⁴. Bildiri'nin giriş bölümünde öncelikle, dünya halkları ve ulusları olarak hepimizin ortak bir kadere bağlı olduğu vurgulanmıştır ve tüm insanların birbirine bağımlı varlıklardan oluşan bölünmez ve yaşayan bir topluluk olarak doğa ananın bir parçası olduğunun göz önünde bulundurulduğu ifade edilmiştir²⁵. Bu bağlamda henüz Bildiri'nin giriş bölümünün başlangıcında, üçüncü kuşak haklar olarak ifade edilebilen çevre hakkının da içerisinde yer aldığı kolektif hakların genel bir çerçevesi çizilmektedir.

executive-committee/#advisory-board-members>, Erişim Tarihi 10 Aralık 2023.

²³ Burdon, s. 1; Özcan, s. 2, Living Law, s. 13.

²⁴ Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi için bkz. Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People's, Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth Cochabamba, Bolivia 22 April 2010, <<https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/FINAL-UNIVERSAL-DECLARATION-OF-THE-RIGHTS-OF-MOTHER-EARTH-APRIL-22-2010.pdf>>, Erişim Tarihi 20 Ocak 2024.

²⁵ Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People's, Preamble, prg. 1.

Nitekim kolektif hakların yalnızca varlığının tanınması değil, fiili olarak kullanılabilmesi ve hayata geçirilebilmesi için hakkın karşılığında talep edilmesi gereken yükümlülükler, genellikle, ulus devletleri aşmaktadır. Bireyler bu haklara ilişkin istemlerini, yalnızca vatandaşı oldukları devlete yöneltmemektedir. Yönelindikleri konular itibariyle kolektif haklar, esasen belirli bir toplumsal yaşam biçimini talep eder niteliktedir. Bu nedenle söz konusu hakların kullanımı, dayanışma ve kolektif çaba gerektirir. Bu dayanışma ve çabayı gösterecek olanlar ise bireyler, birey grupları, devletler, devlet dışındaki kamu kurumları ve özel kuruluşlardır²⁶. Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin giriş bölümünde yapılan ortak kader ve bağlılık vurgusu kolektif hakların belirleyici özelliği olan dayanışma gereksinimini, ortak çaba ihtiyacını ve ortak bir yaşam biçimi oluşturma tercihini vurgulamaktadır.

Bildiri'nin giriş bölümünde ayrıca insan haklarının korunabilmesi için doğa ananın haklarının tanınması ve savunulması gereği üzerinde durulmaktadır²⁷. Bildiri'nin doğa ana başlıklı ilk maddesinde ise doğa ananın yaşayan bir varlık olarak kabul edildiği görülmektedir. İlgili maddede doğa ananın var oluşundan kaynaklanan, kendine ait devredilmez hakları olduğu ifade edilmiştir²⁸. Bildiri'de yaşam hakkı, saygı görme hakkı, insan kaynaklı engellemelere maruz kalmaksızın kendi yaşamsal döngüsünü sürdürebilme hakkı, su hakkı, temiz hava hakkı, sağlık hakkı gibi haklar doğa ananın kendisine ait devredilmez hakları olarak sayılmıştır²⁹.

Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nde esasen henüz Bildiri'nin isminde ortaya konulduğu ve ilk iki maddesinde de açıkça dile getirildiği üzere, insan hakları hukuku kapsamında insan olmayan varlıkların haklarının da insanların çıkarıyla ve haklarıyla eşit derecede önemli olabileceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Bildiri'de doğanın haklarının insanlardan bağımsız olarak ele alınabileceği ortaya konulmaktadır. Bildiri'de doğanın insandan bağımsız bir varlık olarak haklarının tanınması ve korunması,

²⁶ Karel Vasak, "A 30-Year struggle The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights", *The Unesco Courier*, Unesco, 1977, s. 29; S. Domaradzki / M. Khvostova / D. Pupovac, "Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse", *Human Rights Review*, (20), 2019, s. 425; Marjoleine Y. A. Zieck, "The Concept of "Generations" of Human Rights and the Right to Benefit from the Common Heritage of Mankind with Reference to Extraterrestrial Realms", *Verfassung und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 25(2), 1992, s. 167-168.

²⁷ Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People's, Preamble, prg. 5.

²⁸ Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People's, Article 1 (1), Article 1 (4).

²⁹ Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People's, Article 2 (1).

insanların da haklarının korunmasının bir güvencesi olarak kabul edilmiş ve bu bağlamda insan hakları hukukunun birey merkezli anlayışına farklı bir model sunulmuştur³⁰. Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki çevre hakkının kolektif bir hak olarak kabul edilmesinde olduğu gibi, doğanın haklarının insanlardan bağımsız olarak kabul görmesi, çevre hakkının aynı zamanda bireye ait bir hak olmasının önünde engel teşkil etmemelidir. Burada önerilen modelin amacının bireye ait bir hakkı daraltmak ya da kullanılamaz hâle getirmek değil, insan haklarının birey merkezli anlayışının geliştirilmesi ve genişletilmesi olduğu görülmektedir.

GARN'nin kurucuları arasında yer alan Craig M. Kauffman ve Pamela L. Martin, 2018 yılında GARN'nin ev sahipliği yaptığı Uluslararası Doğa Hakları Sempozyumu hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken doğanın hakları savunusunun insan hakları hukukuna yeni bir bakış açısı kazandırma amacı taşıdığını açıklamışlardır³¹. Kauffman ve Martin, kanunların toplumların dünya görüşünü yansıttığını ve yeni dünya görüşleri ürettiğini belirtmektedir. Bu yaklaşımla kanunlar, esasen toplumların uygun gördüğü değerler ve tutumlardır. Dolayısıyla hukuk, toplumu dönüştürme potansiyeli taşıyabilir ve hukuku dönüştürmek toplumu dönüştürmenin bir yöntemi olabilir. Doğa yasalarını kabul etmek ve doğanın hakları olduğunu hukuk yoluyla ortaya koymak ise evrensel hukuk kurallarında sistematik bir dönüşümü amaçlamak anlamına gelecektir³².

Sözü edilen yaklaşımları ile Kauffman ve Martin, doğanın hakları savının hukuki bir zemine kavuşması talebini, toplumsal bir bakış açısı değişimi olarak nitelendirmektelerdir. Bu bağlamda Batı merkezli insan hakları hukuku sistemine önemli bir yaklaşım farkı ortaya konulmaktadır ve insan hakları hukukunun birey merkezli anlayışından farklı bir model sunulması bireylerin haklarının korunmasının da daha güçlü bir hâle gelebileceği öne sürülmektedir.

Nitekim Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nde de işaret edildiği üzere insan haklarının korunması, insan dışındaki varlıkların müstakil haklarının olduğunun kabulü ile güçlenebilecektir. Bildiri'de bu bakış açısına uygun olarak insan, doğaya karşı sorumlu tutulmaktadır. Bildiri'de tüm insanların, devletlerin ve şirketlerin doğaya karşı saygı gösterme ve onunla uyum içinde

³⁰ Seth Epstein, "Rights of Nature, Human Species Identity and Political Thought in the Anthropocene", *The Anthropocene Review*, 10(2), 2023, s. 423.

³¹ Craig M. Kauffman / Pamela L. Martin, *The Politics of Rights of Nature: Strategies for Building a More Sustainable Future*, MIT Press, 2021, s. 216-217.

³² Kauffman / Martin, s. 216-217.

yaşama yükümü olduğu vurgulanmaktadır³³ ve aynı zamanda bugün ve gelecekte insanlığın refahının, doğanın refahının sağlanmasına bağlı olduğu dile getirilmektedir³⁴.

Çevrenin korunmasına ilişkin haklar, hem insan hakları hem de insan dışındaki varlıkların hakları olarak nitelendirilmeye uygun görünmektedir. Nitekim biyolojik çeşitliliğin ve doğanın kendisinin korunması, çevreye ilişkin hakların tanınması ile mümkün olmaktadır. Çevreye ilişkin haklar bir insan hakkı olarak değerlendirildiğinde kişisel ve siyasal haklarla ve/veya sosyal ve ekonomik haklarla da ilgili olabilmektedir. Dolayısıyla bu haklar genel itibariyle kolektif haklar olarak sınıflandırılrsa da ortaya çıkan konuya ve dava edilebilirliğe göre bakıldığında, kolektif ya da bireysel hak niteliğinde olabilirler. Çevreye ilişkin haklar tüm insanlığı ya da çoğunluğu ilgilendirebildiği gibi tekil, izole yaşayan ve siyasi olarak güçsüz azınlıkları da özellikle ilgilendirebilir³⁵. Çevreye ilişkin hakları kanunların niteliğine bağlı olarak ve ekonomik kaynaklar ölçüsünde, doğrudan uygulanabilir haklar ya da uygulanması zaman içerisinde gerçekleştirilebilecek aşamalı haklar olarak görmek de mümkün olabilir. Aynı zamanda bu haklar devletin pozitif edimine gerek duyan bir pozitif hak ve/veya devlet müdahalesi olmamasına gerek duyan bir negatif hak olarak da karşımıza çıkabilir. İhlaller ise geçmişte gerçekleşmiş eylemlere ya da henüz bilinmeyen, hatta henüz doğmamış kişilere verilen zararlara ilişkin olabilir ve nesiller arası sorumluluğu gündeme getirebilir³⁶.

Başka bir taraftan bazı çevresel zararların giderilmesi ise mümkün olmayabilir ve dolayısıyla zarar doğmadan geçici tedbirlerin alınması zorunlu olabilir. Özellikle belirtmek gerekir ki nihai olarak çevreye ilişkin hakların başlıca yararlanıcıları, gelecek nesiller olacaktır. Tüm bu çıkarımlar doğrultusunda çevreye ilişkin hakların kendine içkin yapısı nedeniyle sınırları ve odak noktaları belirsiz, geniş kapsamlı kavramlar yoluyla da olsa, insanlar ve içinde yaşadığımız dünya arasındaki ilişkileri tanımladığı söylenebilir³⁷.

Çevre hakkının, çevrenin hakları ya da doğanın hakları olarak kabul

³³ Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People's, Article 3 (1).

³⁴ Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People's, Article 3 (2) (d).

³⁵ James R. May / Erin Daly, *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, çev. Tolga Şirin / N. Umut Orcan, Ekoloji Kolektifi Derneği, 2018, s. 90.

³⁶ May / Daly, s. 90; Pınar Öztaban Yağcı, *Sürdürülebilirlik Perspektifinde Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu ve Fransız Danıştay'ının Yetkisi*, Seçkin Yayınları, 2023, s. 44-45.

³⁷ May / Daly, s. 90.

edilmeyip bireylere bağlı bir insan hakkı olarak formüle edilmesi, çevreyi insan merkezli bir bakış açısıyla değerlendirmek ve çevrenin korunmasını tamamen bireyin kontrolüne bırakmak anlamına geldiğinden özellikle derin ekolojistler tarafından eleştirilmektedir³⁸. Dolayısıyla doğanın haklarını insan haklarından bağımsız olarak kabul etme fikri, ilk kez GARN tarafından dile getirilmiş ya da ilk kez Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nde ortaya konulmuş değildir³⁹. Bununla beraber bir sivil inisiyatif olarak GARN doğa hakları savunucuları, çevre örgütleri, hukukçular, bilim insanları, aktivistler gibi pek çok kesimin dâhil olduğu geniş bir ağ oluşturmaktadır ve bu ağda yer alan bireyler, birey grupları ve kuruluşlar, doğa haklarını desteklemek ve doğal çevrenin korunması için uluslararası düzeyde çalışmalar yapmaktadır. Dolayısıyla GARN, faaliyetlerinin ve savunularının yanı sıra faaliyet alanının genişliği ve faaliyetlerinin etkililiği bakımından da ayrıca dikkat çekicidir.

Doğanın kendisine ait müstakil haklarının yasal düzenlemelerle tanınması, çevresel tahribatın önlenmesi ve iklim krizi ile mücadelede oldukça etkili bir yöntem olabilir; fakat doğanın kendisine ait haklarının olduğunun kabul edilmesi özellikle mağdur statüsü, dava ehliyeti gibi usule ilişkin pek çok soruyu ve sorunu da beraberinde getirecektir. Bu sorular ve sorunlar cevaplanamaz ya da çözülemez değildir; ancak yasal mevzuatta düzenleme yapmak dışında kısa vadede doğanın haklarına ilişkin teşvik edici uygulamalar da geliştirilebilir. Nitekim doğanın müstakil haklarının olduğu fikrini güçlendirmenin yasalarla düzenleme yapmak dışında başkaca etkili yolları da olabilir. Bunlardan biri, “tanıma yolu” olarak adlandırılabilir bir davranış veya eylemin kabul edildiği; ancak o davranış ya da eyleme ilişkin herhangi bir yasal mevzuat veya kurumsal uygulamanın olmadığı yoldur. Doğa Ana Hakları Bildirisi, bu yöntemin açık bir örneğidir. Yine de belirtmek gerekir ki Doğa Ana Hakları Bildirisi’ni hazırlayanlar ve Bildiri’yi savunanlar, nihai olarak bu Bildiri’de yer alan değerlerin belirli ve resmi bir yasal tanıma kavuşmasını hedeflemektedir. Sözü edilen hedef kısa vadede gerçekleşme dahi Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi’nin tümüyle etkisiz kalacağı sonucu ortaya çıkmaz. Nitekim bu Bildiri, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’nin 20. yüzyılda insan hakları için oynadığı role benzer bir rolü, doğanın hakları

³⁸ Hakan Olgun / Volkan Işık, “Bir “İnsan Hakkı” Olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki Yeri”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 2017, s. 36.

³⁹ Örneğin ormanlara, okyanuslara, nehirlere ve diğer tüm doğal varlıklara yasal haklarının verilmesi yönündeki görüşü için bkz. Christopher D. Stone, “Should Trees Have Standing?—Towards Legal Rights for Natural Objects”, *Southern California Law Review*, 45, 1972, s. 456.

bakımından oynayabilir. Nasıl ki Evrensel İnsan Hakları Bildirisi bağlayıcı olmamakla beraber günümüzde de insan haklarının standartlarını belirleyen ve insan haklarına ilişkin pek çok uluslararası belgeye temel oluşturan bir belge ise Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi de doğanın hakları ve doğa ile insanı ayırmayan yeni bir insan hakları perspektifi için standartları belirleyen, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelere kaynak oluşturabilecek bir belge niteliği kazanabilir. Bu Bildiri, doğa haklarının tanınması ve korunması, çevresel tahribatın önüne geçilmesi gibi konularda hükümetlere ve uluslararası insan hakları kuruluşlarına bir yol haritası sunabilir⁴⁰.

Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin oluşturulma şekli olarak kamuoyundan destek alması ve Bildiri'nin Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi aracılığıyla uygulanması çabası Bildiri'nin yaratabileceği etki konusundaki fikri güçlendirmektedir. Bu kanaatle çalışmanın bu aşamasında, Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi ve Mahkeme'nin kararları ile bu kararların etkililiği üzerinde durulacaktır.

II. ULUSLARARASI DOĞA HAKLARI MAHKEMESİ

GARN tarafından kurulan Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, doğanın haklarının tanınması çabalarının desteklenmesi ve Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin işlevsiz kalmaması temel amaçları ile çalışmalarını sürdürmektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin yapısı ve işleyişi ele alınacak, ardından Mahkeme'nin özellikle uluslararası kamuoyunda önemli derecede farkındalık yarattığı ve bu yolla doğanın hakları savını güçlendirdiği düşünülen kararları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi tarafından görülen Yasuni ITT Davası, Vättern Gölü Davası ve TIPNIS Davası analiz edilecektir.

A. Yapısı ve İşleyişi

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi Ocak 2014'te GARN tarafından kurulmuştur. Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin kuruluşundaki temel hedef, doğa hakları savunucularının ve GARN'nin çabalarını desteklemektir. Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi uluslararası ölçekte faaliyetlerini sürdüren bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Mahkeme'nin kurulmasındaki fikri altyapıda, doğanın haklarını koruyacak daimi ve uluslararası bir mahkemenin resmi olarak kurulması talebi de yer almaktadır. Uluslararası Doğa Hakları

⁴⁰ Burdon, s. 10.

Mahkemesi'nin öncelikli amacı ise uluslararası alanda doğanın haklarının korunmasının teşvik edilmesi, güçlendirilmesi, desteklenmesi ve bu konuda kamuoyu farkındalığının oluşturulabilmesidir⁴¹.

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi çalışmalarına 5 Aralık 2015 tarihinden itibaren başlamıştır. Mahkeme, yetkilerini Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin Kurulmasına İlişkin Halkın Sözleşmesi'ni imzalayan kişilerden alan bir halk örgütü olarak kurulmuştur⁴². Bu anlamda Mahkeme, bireylerin imzaları ile kurulmuş bir halk örgütlenmesi şeklindeki sivil inisiyatifin yargılama örneği sunma girişimi olarak görülmektedir.

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi Statüsü'nde de Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin Kurulmasına İlişkin Halkın Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi ile oluşturulmuş bağımsız bir yargı kurumu olarak tanımlanmaktadır⁴³. Burada belirtmek gerekir ki Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi Statüsü'nde kullanılan yargı kurumu ifadesi, sivil inisiyatifin bir mahkeme örneği sunma girişimini ifade etmektedir, yoksa Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi hukuki niteliği itibarıyla bir yargı kurumu değildir. Bu örgütlenmenin “mahkeme” olarak nitelendirilmesi de aynı şekilde sivil inisiyatifin kendi faaliyetlerini ifade etmeye yönelik bir adlandırmadır.

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi en az üç, en fazla ise yirmi üyeden oluşmaktadır. Mahkeme üyeleri en yüksek ahlaki değerlere sahip, yeryüzü topluluğunun korunmasına olan bağlılıkları ve Mahkeme'nin çalışma alanına uygun alanlardaki yetkinlikleri ile tanınmış kişiler arasından seçilir. Bu bağlamda Mahkeme üyelerinin Mahkeme tarafından uygulanan hukuk, yerli halkların kültürü ve hukuku ile Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nde zarar görebileceği belirtilmiş olan biyomların (iklim bölgelerinin) ve ekosistemlerin doğal işleyişi hakkında uzmanlığa sahip kişilerden oluşması beklenmektedir⁴⁴.

Belirli bir coğrafi alan veya biyoma dâhil olan Halkın Sözleşmesi tarafları, o coğrafi alan veya biyoma özgü davaları görmek üzere daire

⁴¹ International Rights of Nature Tribunal, History of the Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/about-us/>>, Erişim Tarihi 15 Şubat 2024.

⁴² Peoples' Convention for the Establishment of the International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2018/04/Tribunal-Convention.pdf>>, Erişim Tarihi 21 Şubat 2024, Article 1, s. 1.

⁴³ Statute of the International Tribunal of Mother Earth Rights, 4 December 2015, Article 5, s. 1.

⁴⁴ Statute of the International Tribunal of Mother Earth Rights, 4 December 2015, Article 5, s. 3.

oluşturabilmektedir ve kurulacak dairenin üyelerini atayabilmektedir⁴⁵. Mahkeme'nin bir üyesi ise bir veya birden fazla bölge dairesinin üyesi olabilmektedir. Mahkeme üyeleri, Halkın Sözleşmesi taraflarının konferansında kurulan bir seçim kurulu tarafından seçilecektir. Kural olarak Mahkeme üyelerinin ücret karşılığı çalışması söz konusu değildir; ancak Mahkeme bütçesi dâhilinde üyelere ödenek ayrılabilir, günlük ücret ödenebilir ve üyelerin seyahat masrafları karşılanabilir⁴⁶.

Doğa Hakları Mahkemesi'nin işleyişi genel itibariyle, Mahkeme tarafından kabul edilen statü ve prosedür kurallarına uygun olmalıdır. Mahkeme üyeleri (yargıç görevini üstlenenler), daha önce bahsedildiği üzere, dünyanın tüm bölgelerinin temsil edileceği ve en az üç yılda bir toplanacak olan bir seçim kurulu tarafından seçilecektir. Ayrıca Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin Kurulmasına İlişkin Halkın Sözleşmesi'nde de kurulacağı belirtildiği üzere, Mahkeme'nin üyelerine karşı sorumlu olan genel sekreter tarafından yönetilen bir sekreteryası da bulunmaktadır⁴⁷.

Başka bir taraftan Mahkeme yargılamaları bağlamında belirli bir bölge veya ekosistemle ilgili vakaları dinlemek için bölgesel odalar ve sekreteryalar da kurulabilir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ve Avustralya'da dört bölgesel oda kurulmuştur. Bu odalar, resmi hükümet değerlendirmelerinin dışında kalan doğa hakları ihlallerini inceleyip raporlar sunarak doğanın tahribatına izin veren mevcut yasal ve ekonomik sistemleri sorgulamıştır. ABD'de Ekim 2014'te düzenlenen bir doğa hakları mahkemesi, Bay Area Chevron Rafinerisi'nin doğa haklarını ihlâl ettiği yönündeki iddiaları incelemiştir. Aynı dönemde Avustralya'da düzenlenen bir mahkeme, Büyük Set Resifi davasına dair kanıtlar toplayarak bulgularını COP21'de sunmuştur. Avustralya'da 2016'da kurulan Halkların Doğa Hakları Mahkemesi ise bölgesel oda olarak önemli ekosistemlerin korunmasına dair davaları dinlemiştir. Bölgesel odalar, halkın doğa adına sesini duyurabileceği ve yasal sistemlerin çevreyi koruma konusundaki yetersizliklerini eleştirebileceği önemli platformlar olarak işlev görmektedir⁴⁸.

⁴⁵ Peoples' Convention for the Establishment of the International Rights of Nature Tribunal, Article 8 (1), s. 3.

⁴⁶ Statute of the International Tribunal of Mother Earth Rights, 4 December 2015, Article 5, s. 3.

⁴⁷ International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/a-tribunal-for-earth-why-it-matters-by-cormac-cullinan/>>, Erişim Tarihi 25 Şubat 2024; Peoples' Convention for the Establishment of the International Rights of Nature Tribunal, Article 4, 5.

⁴⁸ Michelle Maloney, "Building an Alternative Jurisprudence for the Earth: The International Rights Of Nature Tribunal", *Vermont Law Review*, 41(129), 2016, s. 137.

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin Kurulmasına İlişkin Halkın Sözleşmesi'nde, Doğa Savunucusu Ofisi'nin kurulması da öngörülmüştür. Sözleşme'de Doğa Savunucusu ve Doğa Savunucusu Ofisi kavramlarının, savcı ve savcılık görevlerine karşılık gelecek biçimde kullanıldığı söylenebilir. Nitekim Doğa Savunucusu, vakaları incelemek ve soruşturma başlatmak, Mahkeme önünde kamu adına kanıt sunmak ve Mahkeme dışındaki uzlaşma, iyileştirici adalet veya diğer süreçlerde Dünya'yı temsil etmek gibi çeşitli görevlere sahiptir. Mahkeme önüne gelen vakalar, öncelikle bir ön değerlendirmeye tâbi tutulacaktır ve Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin ciddi bir şekilde ihlâl edilip edilmediğini belirlemek için inandırıcı kanıtların olup olmadığı değerlendirilecektir⁴⁹. Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin ihlâl edildiğine dair yasal argümanların tespit edilmesi hâlinde ise bu argümanlar, Doğa Savunucusu tarafından Mahkeme önüne getirilmektedir⁵⁰. Bahsi geçen aşamaların ardından ilgili konu hakkında dava açılması, davanın Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi önünde görülmesi ve neticede Mahkeme tarafından davaya ilişkin karar verilmesi söz konusu olmaktadır. Bu aşamaların seyri ise her bir mahkeme kararına konu olayın kendisine içkin yapısıyla netleşmektedir.

B. Kararları ve Etkililiği

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin kararlarının sembolik olması onun etkisiz olduğu yönünde bir ön yargıyı beraberinde getirmemelidir. Nitekim halk mahkemeleri, 20. yüzyılda da önemli bir yere sahip olmuştur. Halk mahkemelerinin ilk örnekleri arasında 1937'deki Dewey Komisyonu ve 1967'de Bertrand Russell tarafından kurulan Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi bulunmaktadır. Russell Mahkemesi, Vietnam Savaşı'ndaki ABD savaş suçlarını araştırarak insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmıştır. 1979'da İtalya'da kurulan Kalıcı Halk Mahkemesi, uluslararası insan hakları yasalarına dayanarak Tibet, Doğu Timor ve El Salvador gibi birçok ülkede insan hakları ihlallerini incelemiştir. Hindistan'da da çevre ve insan hakları ihlallerine karşı halk mahkemeleri düzenlenmiştir. Bu mahkemeler, resmi yaptırım yetkileri olmasa da toplumsal farkındalık yaratma ve hükümetleri

⁴⁹ International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/a-tribunal-for-earth-why-it-matters-by-cormac-cullinan/>>, Erişim Tarihi 25 Şubat 2024; Peoples' Convention for the Establishment of the International Rights of Nature Tribunal, Article 4, 5.

⁵⁰ International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/a-tribunal-for-earth-why-it-matters-by-cormac-cullinan/>>, Erişim Tarihi 25 Şubat 2024; Peoples' Convention for the Establishment of the International Rights of Nature Tribunal, Article 4, 5.

sorumluluğa zorlama açısından etkili olmuştur⁵¹. Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararlar da doğa haklarının korunmasını teşvik edebilecek ve uluslararası toplumun farkındalığını artırabilecek niteliktedir. Doğanın haklarını savunan ve daha geniş anlamda doğa merkezli hukuk sistemi üzerine çalışan bireylerin ve kuruluşların giderek büyüyen uluslararası hareketi bu fikrin temel dayanağıdır⁵².

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin işlevsiz kalması olasılığının önüne geçme amacıyla doğa hakları ihlallerine ve çevresel tahribata ilişkin konuları incelemektedir. Mahkeme'nin kararları sembolik olmakla birlikte Ekvador ve Bolivya gibi bazı ülkelerin bu kararları uygulamaya geçirme eğiliminde olabileceği görülmektedir. Zira Ekvador'un 2008 Anayasası ve Bolivya'nın 2010 tarihli yasaları Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi kararlarının bu ülkelerde uygulanabilmesi bakımından elverişli bir hukuki zemin oluşturmaktadır. Ayrıca ABD'de yerel düzeyde kabul edilen 150'den fazla doğa hakları tüzüğü'nün bulunması da Mahkeme kararlarının öncelikle sözü edilen bu bölgelerde uygulama bulabileceği yönündeki kanaati güçlendirmektedir⁵³.

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, Eylül 2024 tarihine kadar uluslararası düzeyde Quito Mahkemesi (2014), Lima Mahkemesi (2014), Paris Mahkemesi (2015), Bonn Mahkemesi (2017), Glasgow Mahkemesi (2021) ve Fosil Yakıt Döneminin Sonu (2024) adlarıyla altı kez toplanmıştır⁵⁴. Mahkeme bölgesel düzeyde Şili Mahkemesi (2019) ve Avrupa Mahkemesi (2021) olmak üzere iki kez, yerel düzeyde ise Tren Maya Mahkemesi (2023), Bio-Bio Mahkemesi (2024) ve Yesah Mahkemesi (2024) olmak üzere üç kez toplanmıştır⁵⁵. Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin ele aldığı vakalar

⁵¹ Maloney, s. 139-141.

⁵² Maloney, s. 134.

⁵³ Maloney, s. 133-134.

⁵⁴ International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/quito-tribunal-2014/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/lima-tribunal-2014/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/bonn-tribunal-2017/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/paris-tribunal-2015/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/glasgow-tribunal-2021/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/end-of-fossil-fuels-tribunal-2024/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

⁵⁵ International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/chile-tribunal-2019/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal,

kapsamında çalışmanın bu kısmında, Mahkeme kararlarının uluslararası toplumda yarattığı farkındalığın ve bu bağlamda insan hakları hukuku alanında oluşturabileceği etkinin belirginleştiği düşüncesiyle Yasuni ITT Davası, Vättern Gölü Davası ve TIPNIS Davası üzerinde özellikle durulacaktır.

1. Yasuni ITT Davası

Quito Mahkemesi'nde kaydedilen bilgilere göre Ekvador, dünyada kilometrekare başına en fazla omurgalı hayvanın bulunduğu, gezegendeki en fazla biyolojik çeşitliliğe sahip olan ülkelerden biridir. Ekvador'da bulunan Yasuni Milli Parkı ise Batı Yarım Küre'de en fazla biyolojik çeşitliliğin bulunduğu yer olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Quito Mahkemesi tarafından Yasuni Milli Parkı'nın bilim insanları tarafından kültürel miras olarak görüldüğü ve bu bölgede iklim değişikliğinden kaynaklanan sıcaklık artışının nispeten ılımlı olması dolayısıyla da türlerin gelecekte korunması açısından stratejik bir önem taşıdığı ifade edilmiştir. Bahsi geçen açıklamaları ile Mahkeme, Ekvador'un 15 Ağustos 2013'ten itibaren çoğunlukla Yasuni Milli Parkı içinde yer alan petrol yatakları ITT Bloğu'ndan yararlanma kararını, Park'ın biyolojik çeşitliliğinin korunmasına ve bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Mahkeme önceki deneyimlere de yer vererek ormansızlaşma ve avlanma sorunlarına dikkat çekmiş, ayrıca petrol sızıntısı riskinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır⁵⁶.

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi ortaya koyduğu bu tespitleri göz önünde bulundurarak Ekvador'un Yasuni Milli Parkı içinde yer alan ITT petrol yataklarından yararlanma kararını, doğa haklarının potansiyel bir ihlâli olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda öncelikle Quito Mahkemesi tarafından Ocak 2014'te Yasuni ITT Davası'nın görülmesi kabul edilmiştir. Yasuni ITT Davası kapsamında Mart 2014 ve Ağustos 2014 tarihlerinde ilgililerin ifadelerinin alındığı iki ek oturum düzenlenmiştir. Ağustos 2014 tarihli Mahkeme kararında, Ekvador Hükümeti'nin doğa haklarını ihlâl ettiğine karar verilmiştir. Mahkeme, Ekvador Hükümeti'nden ITT olarak bilinen bölgedeki tüm madencilik faaliyetlerini durdurmasını istemiş ve Yasuni Milli Parkı'nın

<<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/europe-tribunal-2021/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/maya-train-tribunal-2023/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/bio-bio-tribunal-2024/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/yesah-tribunal-2024/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

⁵⁶ International Rights of Nature Tribunal, Information held in the Tribunal of Quito, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/>>, Erişim Tarihi 3 Mart 2024.

Ekvador Hükümeti tarafından kullanılmasına yönelik faaliyetler hakkında rapor verecek bir komitenin atanmasına karar vermiştir⁵⁷.

Yasuni ITT Davası kapsamında ilerleyen süreçte, Ekvador Hükümeti politikalarının, Başkan Correa'nın ve onlarla bu dava konusu dâhilinde işbirliği halinde olan tüm kişilerin eylemlerinin, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurucu belgesi olan Roma Statüsü'nde de yapılması önerilen değişikliklere uygun olarak ekokırım suçuna yol açıp açmadığı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi tarafından Yasuni Milli Parkı'nda yer alan petrol rezervlerinin çıkarılmasının küresel etkilerinin olacağı ortaya konulmuş, küresel ortak alanlara önemli ve kalıcı zarar verilebileceği riski açıklanmış ve dolayısıyla söz konusu girişimin ekokırımın bir parçası olacağı belirtilmiştir⁵⁸.

Yasuni Milli Parkı'nın ITT bölgesinde yer alan petrol rezervlerinin çıkarılması çalışması, öncelikle bölgede yaşayan yerli halklar bakımından üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olmuştur. Uluslararası kamuoyunda yaşanan farkındalık ise Yasuni Milli Parkı'ndaki çalışmaların küresel ölçekli etkileri bağlamında gelişen birikimi güçlendirmiştir. Yasuni ITT bölgesindeki petrol rezervlerinin çıkarılması çalışmaları dönemsel olarak devam etmiş, çalışma alanı yerli halkların yaşadığı tampon bölgeye kadar genişlemiştir. Bununla beraber bölgede oluşabilecek çevresel tahribata ilişkin endişeler ve bu bağlamda gelişen girişimler de devam etmiş, ayrıca bölgede yapılan ve yapılacak olan petrol rezervlerinin çıkarılmasına ilişkin çalışmanın ekonomik sonuçları da değerlendirilmiştir. Ağustos 2023'te ise Yasuni ITT bölgesindeki petrol rezervlerinin çıkarılması çalışmalarının durulması için bir referandum gerçekleştirilmiştir ve bu referandum petrol çalışmalarının durdurulması yönündeki karar ile sonuçlanmıştır. Referandumda çıkan sonucun oluşan ve oluşabilecek olan çevresel tahribata ilişkin olarak gelişen farkındalık ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür⁵⁹.

2008 Ekvador Anayasası çevreye ilişkin haklar bakımından geniş bir koruma alanı sunmasına rağmen Ekvador'a karşı yürütülen bu davada, ülkenin doğanın haklarını ihlâl ettiği tespit edilmiştir. Bu durum, doğanın

⁵⁷ International Rights of Nature Tribunal, Information held in the Tribunal of Lima, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/>>, Erişim Tarihi 3 Mart 2024.

⁵⁸ International Rights of Nature Tribunal, Tribunal of Paris, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/>>, Erişim Tarihi 3 Mart 2024.

⁵⁹ International Rights of Nature Tribunal, Tribunal of Paris, Case presentation, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/>>, Erişim Tarihi 11 Eylül 2024.

hakları konusundaki uygulama sorununa işaret etmektedir. Bununla beraber yine de Ekvador Anayasası'nın doğanın hakları ile uyumlu olması, sorunların giderilmesi bakımından oldukça önemli bir argümandır. Nitekim Yasuni ITT Davası'nda da ilgililerin bu davaya yaklaşımları, Ekvador'un hukuk sistemini doğa merkezli bir yöne dönüştürme potansiyeli konusunda fikir uyandırmıştır. Doğa haklarının ulusal yasalara dâhil edilmesinin, sivil toplumda ekolojik bir bilincin gelişmesini teşvik ettiğine dair işaretler mevcuttur. Örneğin, 2021 yılında Ekvador Anayasa Mahkemesi'nin doğa haklarının ihlâl edildiği gerekçesiyle Los Cedros Koruma Ormanı'nda madencilik imtiyazlarını iptal eden kararı sivil toplumdaki bilinci geliştirmiştir⁶⁰. Kimi zaman bu durumun tersini görmek de mümkündür, başka bir deyişle bu ilişki karşılıklıdır. Zira sivil toplum farkındalığı da yasal mevzuatı ya da mahkeme kararlarını etkileyebilir. Dolayısıyla sivil toplum farkındalığı ile hukuku geliştirmek ve dönüştürmek mümkün olabilir. Yasuni ITT Davası'nın da Ekvador'daki çevre bilincini derinleştirdiği görülmektedir. 2023'te Yasuni ITT bölgesindeki petrol rezervlerinin çıkarılmasına yönelik yapılan referandum, bu bilincin somut bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Yasuni ITT Davası'nda Quito Mahkemesi'nin verdiği kararların bağlayıcı olmamasına rağmen çevresel farkındalık yaratmadaki etkisi dikkate değerdir. Yasuni ITT Davası yalnızca Ekvador sınırları içinde değil, uluslararası hukuk ve çevre politikaları üzerinde de uzun vadeli etkiler bırakabilir. Kararın, örneğin ekokırım suçunun tanınmasına yönelik tartışmalara katkıda bulunabileceği göz önünde bulundurulduğunda, bu tür bağlayıcı olmayan kararların uluslararası çevre hareketleri için de dikkate değer etkide adımlar olabileceğini söyleyebiliriz.

2. Vättern Gölü Davası

İsveç'in en büyük ikinci gölü olan Vättern Gölü hakkındaki davada Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, Vättern Gölü'nün ülke sınırlarını aşan bir su kaynağı olduğunu vurgulayarak bu Göl'ün ve çevresindeki ekosistemlerin, İsveç Devleti ve şirketler tarafından kirletildiğini ortaya koymuştur. Mahkeme, Vättern Gölü'ndeki su ekosistemlerinin, geçmişte gerçekleşen, devam eden ve planlanan birtakım faaliyetler nedeniyle tehdit altında olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, Göl'e ağır metaller sızdıran çinko madeni çalışmasını, nadir toprak mineralleri için planlanan madencilik

⁶⁰ Carlota Houart, "Rights of Nature as a Potential Framework for the transformation of Modern Political Communities", *E-Journal Of International Relations*, 13(1), s. 146-147.

faaliyetlerini, bölgede büyük bir kâğıt fabrikası açılması girişimini ve İsveç Savunma Kuvvetleri'nin hem havadan hem de kıyılardan ağır topçu atışlarıyla Göl'ü askeri tatbikatlar için kullanmasını Vättern Gölü'ndeki su ekosistemlerini tehdit altında bırakan eylemler olarak sıralamıştır⁶¹.

Vättern Gölü Davası'nın üçüncü duruşması 27 Mart 2021'de gerçekleştirilmiştir. Savcı Rebecka LeMoine, karşı tarafların duruşmaya çağırıldığını; ancak çağırılan taraflardan yalnızca birinin kendilerine yanıt verdiğini ve onun da katılımdan çekildiğini belirtmiştir. Savcı Rebecka LeMoine, doğanın hakları savının uygulamaya geçirilmesini güçlendirecek bir açıklama ile Vättern Gölü'nün mağdur olduğunu ve Göl'e karşı yürütüldüğü tespit edilen saldırıların sonlandırılması gerektiğini ifade etmiştir⁶².

Ayrıca Vättern Gölü Davası'na ilişkin olarak yürütülen üçüncü duruşmada Mahkeme, doğanın haklarını tanımayı, insanlar ile doğa arasındaki karşılıklı bağı ve devletlerin, şirketlerin ve insanların artık onu sorumsuzca kullanamayacakları gerçeğini kabul etmelerini amaçladıklarını vurgulamıştır. Bu bağlamda Mahkeme, doğanın yasal kişiliğinin tesis edilmesinin, doğayı politik ve toplumsal tercihlerde sistematik olarak dikkate alabilmek için bir gereklilik olduğunu kaydetmiş ve söz konusu istemi bir hukuki evrim olarak tanımlayarak bu hukuki evrimin, yaşamın korunması için zorunlu görüldüğünü ifade etmiştir⁶³.

Mahkeme'nin üzerinde durduğu bir diğer konu da İsveç yasalarında çevresel haklara ilişkin önemli düzenlemeler olsa da Vättern Gölü'ne yönelik yok edici faaliyetlere girişilebildiğinin gözlemlenmesi olmuştur. Mahkeme, İsveç yasalarını çevresel koruma için öncü görülebilir olarak nitelendirmiş; ancak tam da bu noktada ulusal yasaların yetersiz kalabileceğinin Vättern Gölü'nde gerçekleştirilen, devam eden ve planlanan faaliyetlerle açık bir biçimde ortaya çıktığını belirtmiştir⁶⁴.

⁶¹ International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/vattern-case/>>, Erişim Tarihi 4 Mart 2024.

⁶² European Rights of Nature Tribunal, "In Defense of Aquatic Ecosystems", Third Hearing Vättern Lake, Saturday March 27th 2021, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2021/04/Press-release-Lake-Va%CC%88ttern-case-European-RoN-Tribunal.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Mart 2024, prg. 1, 4.

⁶³ European Rights of Nature Tribunal, "In Defense of Aquatic Ecosystems", Third Hearing Vättern Lake, Saturday March 27th 2021, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2021/04/Press-release-Lake-Va%CC%88ttern-case-European-RoN-Tribunal.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Mart 2024, prg. 15-16.

⁶⁴ European Rights of Nature Tribunal, "In Defense of Aquatic Ecosystems", Third

Doğanın yasal kişiliğinin kabul edilmesi gerektiği savunusu, Vättern Gölü'nün mağdur sıfatı ile yargılamada yer alması gerektiği ve çevresel haklara ilişkin olarak ulusal yasaların ve koruma mekanizmalarının yetersiz kalabileceği yönündeki tespitleri ile Vättern Gölü Davası, insan hakları hukukunda hakların öznesinin genişletilmesi gereğini ortaya koymaktadır ve bunun uygulanabilir olduğunu Dava'nın kendisi ile göstermektedir. İsveç yasalarının çevresel koruma için öncü görülebilir niteliğine karşın Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nde uygulamaya ilişkin sorunların açığa çıkarılması ise doğanın haklarına ilişkin uluslararası bir koruma mekanizmasına ihtiyaç duyulduğunu somutlaştırmaktadır.

Vättern Gölü Davası kapsamında Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, İsveç parlamentosunun, Vättern Gölü'nün haklarını Vättern Gölü Hakları Bildirisi'ne⁶⁵ göre tanımamasını istemiş ve İsveç'in, Vättern Gölü'ndeki tüm doğal su işlevlerini, organizma popülasyonlarını, karasal ekosistemlerini ve su altı alt ekosistemlerini yeniden inşa etmesini talep etmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, Vättern Gölü'nde yürütülen faaliyetlerden olumsuz etkilenen topluluklara destek sağlanması gereğini ortaya koymuştur. Mahkeme, İsveç'in Vättern Gölü'nün sağlığını yeterince gözlemlemesi için gerekli olanakları sağlamasını ve kirletici unsurlar hakkında yeterli testleri yapmasını istemiş, ayrıca Göl yatağına yakın veya derin noktalarda test edilecek madde sayısının artırılmasını talep etmiştir. Başka bir taraftan Mahkeme, Göl yakınında faaliyet gösteren kirletici endüstrilerin, en son teknolojiye sahip arıtma tesislerini kurması için talimat verilmesini önermiştir. İsveç'in, “doğanın hakları için ombudsman” gibi önlemleri benimsemesi gereği ortaya konulmuş ve bu önlemlerin İsveç yasalarına entegre edilmesi tavsiye edilmiştir⁶⁶.

Vättern Gölü Davası, Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi tarafından yürütülen süreçle uluslararası kamuoyunda ilgi çekmiş ve Vättern Gölü, özellikle Avrupa'da göllerin hakları ve dolayısıyla doğanın hakları savunusunda

Hearing Vättern Lake, Saturday March 27th 2021, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2021/04/Press-release-Lake-Va%CC%88ttern-case-European-RoN-Tribunal.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Mart 2024, prg. 10; International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/vattern-case/#1590541122764-4235cbab-d351>>, Erişim Tarihi 8 Mart 2024.

⁶⁵ Vättern Gölü Hakları Bildiri için bkz. Declaration of Rights of Lake Vättern, <<http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload984.pdf>>, Erişim Tarihi 9 Mart 2024.

⁶⁶ International Rights of Nature Tribunal, Vättern Case, Legislation, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/vattern-case/#1590541199323-c2e585b3-871e>>, Erişim Tarihi 9 Mart 2024.

sembolik hâle gelmiştir. Vättern Gölü, doğanın hakları bağlamında gölün haklarının çeşitli kirlenici faaliyetler yoluyla ihlâl edilip edilmediğinin incelendiği ve inceleneceği seçilmiş bölgelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁷. Dolayısıyla Vättern Gölü Davası'nda Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararlar, bağlayıcı olmamasına rağmen ulusal ve uluslararası düzeyde farkındalık yaratmada önemli bir rol oynamıştır. İsveç yasalarının çevresel koruma için öncü nitelikte olduğu kabul edilse de Vättern Gölü'ne yönelik yok edici faaliyetlerin devam etmesi, bu yasaların özellikle uygulama bakımından yetersiz kalabileceğini ortaya koymuştur. Mahkeme, bu bağlamda Vättern Gölü'nün kirlenmesine neden olan faaliyetlerin doğanın haklarını ihlâl ettiğini belirterek İsveç'in çevre politikalarını gözden geçirmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi kararlarının Vättern Gölü Davası'nda da gözlemlenen en önemli etkisi, toplumsal bilinç ve çevresel farkındalık yaratma kapasitesinde yatmaktadır. Mahkeme'nin, Vättern Gölü ekosisteminin ağır metallerle kirlenmesine ve askeri tatbikatlar nedeniyle zarar görmesine dikkat çekmesi, İsveç kamuoyunda yankı bulmuş ve çevresel duyarlılığın artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Vättern Gölü Davası kapsamında yapılan açıklamalar, “doğa hakları için ombudsman” kurumunun oluşturulması gibi somut öneriler içerdiğinden çevre koruma mekanizmalarının nasıl güçlendirilebileceğini gösteren bir yol haritası olarak da değerlendirilebilir.

Tüm bu çıkarımlarla beraber söyleyebiliriz ki Vättern Gölü, özellikle Avrupa'da göllerin haklarının ve genel olarak doğanın haklarının savunulmasında hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunun dikkatini çeken bir örnek olmuştur. Mahkeme'nin kararları, İsveç ve diğer ülkelerdeki çevresel farkındalığı artırmış, çevresel koruma için daha güçlü yasal mekanizmalar geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuş ve yapılması gerekenler konusunda somut tavsiyeler verilerek bir yol haritası geliştirilmiştir.

3. TIPNIS Davası

Doğa Hakları Mahkemesi, Amazon ekosistemine yönelik tehditleri bütünsel bir şekilde ele almak amacıyla Amazon'un farklı yerlerinden çok

⁶⁷ European Rights of Nature Tribunal, “In Defense of Aquatic Ecosystems”, Third Hearing Vättern Lake, Saturday March 27th 2021, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2021/04/Press-release-Lake-Va%CC%88ttern-case-European-RoN-Tribunal.pdf>>, Erişim Tarihi 9 Mart 2024, prg. 1.

sayıda davayı aynı anda dinlemeye karar vermiştir. Söz konusu kapsamda Büyük Amazon bölgesinde yerli halkların ve doğanın haklarının yaygın şekilde ihlâl edildiğine dair kanıtlar toplanmıştır. Bu kanıtlar arasında Fransız Guyanası'nda yapılması planlanan devasa madenin yanı sıra Brezilya, Bolivya ve Ekvador'daki toplulukların ifadeleri de yer almıştır. Mahkeme, yaşam kaynağı olarak nitelendirilen, pek çok insanın yerleşik bulunduğu ve küresel iklim istikrarının sağlanmasının vazgeçilmez bir parçası olan bu hayati ekosistemin, var olma ve yaşamsal döngülerini sürdürme hakkını ihlâl eden birçok saldırıya maruz kaldığını tespit etmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, Bolivya'daki TIPNIS koruma alanı boyunca yapılması planlanan büyük bir yol inşaatından ve bölgedeki petrol sömürsünden kaynaklanan doğa hakları ihlallerine ilişkin iddiaları dinlemiştir. Ayrıca bahsi geçen yolun yapımına karşı çıkanların mağduriyeti hakkındaki deliller de Mahkeme'ye sunulmuştur. Mahkeme özellikle Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin 2010 yılında Bolivya'da ilan edilmesi ve Bolivya'nın doğanın haklarını uluslararası alanda savunması nedeniyle Bolivya hakkında gelişen bu iddiaları ve kanıtları büyük bir endişeyle kaydettiğini ifade etmiştir⁶⁸.

Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nin Bolivya'da kabul edilmiş olması ve Bolivya'nın doğanın haklarını savunur bir tutum benimsemesi dolayısıyla Bolivya'dan beklenen, doğanın haklarını koruması ve diğer ülkelere göre bu konuda daha özenli davranmasıdır. Çevresel haklara ilişkin duyarlı olduğu gözlemlenen ülkelerde dahi çevresel tahribata yol açabilecek uygulamaların görülmesi, Vättern Gölü Davası kapsamında İsveç örneği üzerinden de belirtildiği gibi, çevresel koruma için ulusal yasaların ve politik tutumların yetersiz kalabileceği yönündeki kanaati güçlendirmektedir ve çevresel haklara ilişkin uluslararası örgütlemenin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

TIPNIS Davası'na ilişkin konular, TIPNIS yerli halk örgütleri ve özellikle TIPNIS Kadın Örgütü temsilcileri tarafından, 7-8 Kasım 2017 tarihlerinde Almanya'nın Bonn şehrindeki Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi oturumu sırasında sunulmuştur. Bu etkinlik, GARN tarafından organize edilmiştir. Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi ise davayı Ocak 2018'de yargılamak üzere karar almıştır. Ayrıca Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi, TIPNIS bölgesindeki vakaları tespit etmek ve ilgili tüm taraflarla görüşmek üzere bir Uluslararası Gözlemci Komisyonu'nun, Bolivya'ya gönderilmesine karar vermiştir. Komisyon, Ocak 2019'da konuya ilişkin raporunu Mahkeme'ye

⁶⁸ International Rights of Nature Tribunal, TIPNIS Case, Introduction, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/tipnis-case/>>, Erişim Tarihi 10 Mart 2024.

sunmuştur. Komisyon tarafından sunulan rapor, Mahkeme kararına temel oluşturmuştur. Bu bağlamda TIPNIS Davası'nda Mahkeme, Bolivya'nın doğa haklarını ihlâl ettiğini, kendi iç hukukuna ve uluslararası düzenlemelere uyum göstermediğini tespit etmiştir⁶⁹. Ayrıca Mahkeme kararında, Bolivya'nın konuya ilişkin olarak alması gereken bir dizi önlem ortaya konulmuştur.

Buna göre Bolivya Hükümeti, TIPNIS bölgesinin iç kesimindeki Isinuta'dan Monte Grande'ye kadar olan bölgedeki yol yapım çalışmasını derhal ve kalıcı olarak durdurmalıdır. Bolivya Hükümeti TIPNIS'in korunmasını garanti eden, bu bölgede yaşayan yerli halkların haklarına saygı duyan ve bu bölgeden geçen bir otoyolun inşasını yasaklayan yeni bir yasa kabul etmelidir. Bolivya Hükümeti, bölgenin toprak haklarını ve özerkliğini resmen tanımalı ve TIPNIS kuzey bölgesinin uygun şekilde korunmasını ve yönetilmesini sağlamalıdır. Ayrıca Bolivya Hükümeti, TIPNIS'in merkez bölgesine doğru geliştiği görülen kolonizasyonun ilerlemesini durdurmak için etkili önlemler almalıdır. Bolivya, Milli Park ve Yerli Toprakların içindeki petrol bloklarına atıfta bulunan 0676 Sayılı Yüksek Kararname maddelerini yürürlükten kaldırarak TIPNIS bölgesindeki petrol alanı genişlemesine yönelik planları iptal etmelidir. Bolivya Hükümeti, doğanın haklarını savunacak ve koruyacak yasaları kabul etmeli ve etkili bir şekilde uygulamalıdır. Özellikle yerli halkların toplumsal hareketlerini baskılamak, disipline etmek ve kontrol etmek için önlemler almaktan derhal vazgeçilmelidir. Sivil toplum ise TIPNIS ile ilgili olarak Hükümet'in ve diğer aktörlerin eylemlerini etkili bir şekilde izlemelidir. Bolivya Hükümeti özellikle çevre, biyo-çeşitlilik ve toplulukların ve halkların temel haklarına ilişkin diğer uluslararası sözleşmeler kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmeyi sağlayacak politikaları ve yasaları acilen kabul etmelidir ve uygulamalıdır⁷⁰.

TIPNIS Davası uluslararası kamuoyu tarafından yoğun ilgi görmüş, bu bağlamda hem tüm dünyayı etkileyebilecek çevresel tahribata ilişkin meseleler hem de yerli halkların özellikli sorunları küresel ölçekte tartışmaya açılmıştır. TIPNIS Davası kapsamında doğanın haklarının savunusuna olan inanç teyit edilmiş ve çevrenin korunmasının bireylerin inisiyatiflerine ve ülkelerin değişen politikalarına bırakılamayacağı tekrar ifade edilmiştir.

⁶⁹ International Rights of Nature Tribunal, TIPNIS Case, Presentation, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/tipnis-case/>>, Erişim Tarihi 10 Mart 2024.

⁷⁰ International Tribunal for the Rights of Nature, Case of The Isiboro Sécure National Park and Indigenous Territory (TIPNIS) Final Judgement, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2018/04/sentence-tipnis.pdf>>, Erişim Tarihi 15 Mart 2024, prg. 88.

Çevresel tahribat ile mücadelede ve çevrenin korunmasında bağımsız, daimi ve uluslararası bir koruma mekanizmasının bulunması gerekliliği bağlamında TIPNIS Davası'nda, Bolivya'nın kendi iç hukukuna uygun davranmadığının tespit edilmiş olması, özellikle önemli görünmektedir. Zira Mahkeme, TIPNIS Davası kapsamında Bolivya'nın doğa haklarını ihlâl ettiğine ilişkin kanıtlar sunarken aynı zamanda Bolivya'nın kendi yasalarına uygun hareket etmediğini de tespit etmiştir. Bolivya yasaları, doğanın korunması yönünde güvence sağlasa da TIPNIS bölgesinde hayata geçirilmek istenen projeler, bu yasal güvencelere aykırılık teşkil etmektedir. Söz konusu durum, ulusal yasaların ve politikaların çevresel koruma için yetersiz kalabileceğini gösterdiği gibi doğa hakları açısından daha güçlü uluslararası düzenlemelere ihtiyaç olduğunu da ortaya koymaktadır.

TIPNIS Davası'nda Mahkeme de çevresel hakların korunması konusunda bağımsız ve daimi bir uluslararası koruma mekanizmasının resmi olarak kurulması konusundaki gerekliliği ayrıca vurgulamıştır. Bu tür bir mekanizmanın kurulması yönündeki fikir, çevrenin korunmasının ülkelerin değişken politikalarına veya bireysel inisiyatiflere bırakılmaması gerektiğine isabetli bir biçimde işaret etmektedir. TIPNIS Davası'nda da görüldüğü gibi, devletlerin kendi iç hukuklarına da aykırı davranmalarının önüne geçecek uluslararası standartların oluşturulması, çevresel adaletin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

TIPNIS Davası, Bolivya özelinde ele alınsa da Amazon bölgesinde yer alan diğer ülkeler için de örnek teşkil etmektedir. Söz konusu yönüyle TIPNIS Davası, uluslararası doğa hakları ihlâlleri bakımından "eşik" belirleme görevini de üstlenmektedir. Amazon havzasında yer alan Brezilya, Peru ve Kolombiya gibi ülkelerde de çevresel tahribat yaratabilecek ve yerli halkların haklarına müdahale oluşturabilecek faaliyetler, bu davada belirlenen standartlar doğrultusunda gözden geçirilebilir. Bu bağlamda TIPNIS Davası'nda Amazon havzasındaki faaliyetlerin uluslararası bir sorun olarak ele alınması ve çevresel tahribatın küresel etkilerine dikkat çekilmesi ayrıca önem arz etmektedir.

TIPNIS Davası'nda yerli halkların, özellikle TIPNIS Kadın Örgütü ve diğer yerli halk örgütlerinin Mahkeme'ye sunduğu ifadeler ise davanın insan hakları hukukuna ilişkin boyutunu daha da derinleştirmektedir. Bu toplulukların yaşam alanlarına yapılan müdahaleler, sadece ekolojik dengeleri bozmakla kalmamakta, aynı zamanda yerli halkların kültürel ve toplumsal haklarına da ciddi zararlar vermektedir. Yerli halkların verdikleri bu mücadele, doğa hakları savunusunun bireylerin ve toplulukların haklarıyla doğrudan

bağlantılı olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

SONUÇ

GARN doğanın haklarını tanıyan, ona saygı duyan ve onu uygulamaya koyan hukuk sistemlerinin evrensel olarak benimsenmesine ve uygulanmasına yönelmiş bir hükümet dışı örgüttür. Yapısı, işleyişi ve amacı itibarıyla uluslararası kamuoyunu, uluslararası örgütleri, devletleri ve özel şirketleri çevrenin korunmasına, iklim krizi ile mücadeleye, insanlığın refahı ve sürdürülebilir bir gelecek için doğanın haklarının tanınmasına ve korunmasına yönelen GARN, insan hakları hukuku sistemini de geliştirme ve dönüştürme niteliğini taşıyacak faaliyetler göstermektedir. Bu noktada GARN'nin uluslararası kamuoyunun, uluslararası örgütlerin, devletlerin ve özel şirketlerin de dikkatini çekerek konuya ilişkin farkındalıklarını artıracak şekilde ortaya koyduğu Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi ve doğanın hakları savunusu insan hakları hukuku alanına etki etme niteliği ile ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum ve insan hakları hukuku arasındaki ilişkide hükümet dışı örgütlerin insan hakları için bir koruma alanı oluşturmakla beraber insan hakları hukuku sistemini geliştirme ve dönüştürme işlevi de somutlaşmaktadır.

GARN'nin Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi ile doğanın hakları savını sistematik hâle getirdiği ve bu yolla doğanın haklarının tanınmasının uygulanabilir olduğunu ortaya koyduğu söylenebilir. Nitekim doğanın haklarını birey merkezli anlayıştan ayrıca ele almak ve doğayı bir hak öznesi olarak görmek, çevreye ilişkin hakların yapısı gereği de mümkün görünmektedir. Doğanın haklarının tanınması ile insanın doğaya karşı yükümlüklerini yerine getirmesi ve doğanın korunması etkin bir biçimde sağlanabilir. Çevreye dair sorunlar doğanın müstakil haklarına ilişkin olarak görülürse, Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi'nde üzerinde durulduğu gibi, tüm insanlar doğanın bir parçası olarak çevresel sorunlara kolektif yaklaşma kabiliyeti elde etmiş olacaktır. Bu yaklaşımla çevreye ilişkin hakların kolektif hak niteliğinin de doğanın hakları savı ile güçlenebileceği söylenebilir. Bunun yanı sıra belirtmek gerekir ki doğanın hakları savı, çevreye ilişkin hakların aynı zamanda birer insan hakkı olarak kabul edilmesinin önünde engel teşkil etmemektedir. Çevreye ilişkin haklar, doğanın hakları savının kabul edilmesi ve hukukileşmesi durumunda da bireyler tarafından özel olarak ileri sürülebilir nitelikte haklardır.

GARN, küresel bir ağ oluşturarak doğanın hakları savını güçlendirmiştir. Nitekim GARN, Evrensel Doğa Ana Hakları Bildirisi ve onun koruma

mekanizması olan Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi ile doğanın hakları savunusunun uygulanabilirlik testini yerine getirmiş görünmektedir. Bu noktada Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararlar ve kararların etkisi ön plana çıkmaktadır. Mahkeme'nin kararları sembolik olsa da bu kararların tamamen etkisiz olduğunu söylemek isabetli olmayacaktır. Mahkeme'nin verdiği kararlar, doğa haklarının korunmasını teşvik etmektedir, bu konuda yol göstermektedir ve uluslararası kamuoyunun oluşmasını sağlamaktadır. Böylece doğa ve çevre duyarlılığına sahip insanların gönüllü olarak bir araya gelmesiyle kurulan GARN; faaliyet alanının genişliği, çalışma biçimi, yapısı, yaygın etkisi, doğanın hakları savunusu ve doğanın hakları için bir koruma mekanizması örneği sunması ile hükümet dışı örgütler ile insan hakları hukuku arasındaki ilişkiyi somutlaştırmaktadır. Yasuni ITT, Vättern Gölü ve TIPNIS davaları gibi örnekler, Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi'nin ve dolayısıyla GARN'nin çevrenin korunması ve insan hakları hukuku alanında nasıl somut etkiler yaratabileceğini göstermiştir.

Bu davalarda elde edilen sonuçlar, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çevresel korumanın artırılmasını ve doğa haklarının daha güçlü bir şekilde savunulmasını teşvik etmiştir. Bahsi geçen davalarda çevrenin korunmasına yönelik olarak somut çözüm önerileri ve yol haritaları ortaya konulmuştur. Örneğin Vättern Gölü Davası'nda verilen karar, doğa hakları için ombudsman kurumunun oluşturulması gibi somut önerilerle desteklenmiştir. Bu dava, İsveç ile beraber diğer Avrupa ülkeleri için de yol göstericidir. Yine TIPNIS Davası da Bolivya özelinde ele alınsa da Amazon bölgesinde yer alan diğer ülkeler için de örnek teşkil etmektedir. Amazon havzasında yer alan Brezilya, Peru ve Kolombiya gibi ülkelerde de çevresel tahribat yaratabilecek ve yerli halkların haklarına müdahale oluşturabilecek faaliyetler, bu davada belirlenen standartlar doğrultusunda gözden geçirilebilir durumdadır. Bu bağlamda TIPNIS Davası'nda Amazon havzasındaki faaliyetlerin uluslararası bir sorun olarak ele alınması ve çevresel tahribatın küresel etkilerine dikkat çekilmesi ayrıca önem arz etmektedir. TIPNIS Davası'nda ayrıca, yerli halkların Mahkeme'ye sunduğu ifadeler, davanın insan hakları hukukuna ilişkin boyutunu derinleştirmiştir. Bu Dava'da ekolojik dengelerin bozulmasının yerli halkların haklarına yönelik de tehdit oluşturabileceği görülmüştür ve böylece doğa hakları savunusunun bireylerin ve toplulukların haklarıyla doğrudan bağlantılı olduğu görüşü somutlaşmıştır. Yasuni ITT Davası sonrasında ise Yasuni ITT bölgesindeki petrol rezervlerinin çıkarılması çalışmalarının durulması için bir referandum gerçekleştirilmiş olması özellikle dikkat çekicidir. Bu referandum petrol çalışmalarını durdurulması kararı ile sonuçlanmıştır. Referandumda

çıkan sonucun, oluşan ve oluşabilecek olan çevresel tahribat hakkında gelişen farkındalık ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Doğanın hakları savının uluslararası alanda dile getirilmesi ve bir uygulama örneği sunulması, çevresel tahribatla mücadelede ve doğanın korunmasında resmi, bağımsız ve etkili bir koruma mekanizması kurulabileceğine işaret etmektedir. GARN'nin, özellikle Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi vasıtasıyla yürüttüğü faaliyetler, doğanın haklarının tanınması ve korunması açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Gelecek dönemde, bu yöndeki çabaların daha geniş bir perspektifle karşılık bulması ve uygulamada daha etkili hale gelmesi için uluslararası işbirliklerinin ve hukuki reformların devam etmesi gerekli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Başlar K, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Nobel Yayınları, 2005.
- Bittner C / Boston D / Scholtes F / Ulrich S, *Rights of Nature Challenging the “human-nature” relationship*, Misereor, 2023.
- Burdon P, “Earth Rights: The Theory”, *IUCN Academy of Environmental Law e-Journal*, (1), 2011, s. 1-12.
- Cullinan C, “The Legal Case for the Universal Declaration of the Rights of Mother Earth”, <<https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/Legal-Case-for-Universal-Declaration-Cormac-Cullinan.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Eylül 2024.
- Cullinan C, “Governing People as Members of the Earth Community”, <https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/Cullinan_GovPeople_EarthCom.pdf>, Erişim Tarihi 9 Eylül 2024, s. 2-12.
- Declaration of Rights of Lake Vättern, <<http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload984.pdf>>, Erişim Tarihi 9 Mart 2024.
- Domaradzki S / Khvostova M / Pupovac D, “Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse”, *Human Rights Review*, (20), 2019, s. 423-443.
- Epstein S, “Rights of Nature, Human Species Identity, and Political Thought in the Anthropocene”, *The Anthropocene Review*, 10(2), 2023, s. 415-433.
- European Rights of Nature Tribunal, “In Defense of Aquatic Ecosystems”, Third Hearing Vättern Lake, Saturday March 27th 2021, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2021/04/Press-release-Lake-Va%CC%88ttern-case-European-RoN-Tribunal.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Mart 2024.
- Fanid NA, “Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerin Uluslararası Yargılamadaki Etkisi (Mahkeme Dostları)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(4), 2020, s. 2783-2810.
- Genç F N / Erdoğan Ü, “Yerel Demokrasi ve Kalkınma Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Aydın Örneği”, *Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açılıarı*, <https://akademik.adu.edu.tr/fakulte/nazilliiibf/webfolders/01_1.pdf>, Erişim Tarihi 10 Kasım

2023, s. 171-193.

Global Alliance for the Rights of Nature, Advisory Board, <<https://www.garn.org/executive-committee/#advisory-board-members>>, Erişim Tarihi 10 Aralık 2023.

Global Alliance for the Rights of Nature, Executive Committee, <<https://www.garn.org/executive-committee/#executive-committee-members>>, Erişim Tarihi 10 Aralık 2023.

Güneş M, “Uluslararası Çevre Hukukunda Yeni Arayışlar: Doğanın Hakları Uluslararası Mahkemesi Örneği”, *XXI. Asırda Çevre Meselelerine Hukuki Yaklaşımlar Sempozyumu*, II. Başlık.

Houart C, “Rights of Nature as a Potential Framework for the transformation of Modern Political Communities”, *E-Journal Of International Relations*, 13(1), s. 135-151.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/a-tribunal-for-earth-why-it-matters-by-cormac-cullinan/>>, Erişim Tarihi 25 Şubat 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/vattern-case/>>, Erişim Tarihi 4 Mart 2024.

International Rights of Nature Tribunal, History of the Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/about-us/>>, Erişim Tarihi 15 Kasım 2023.

International Rights of Nature Tribunal, Information held in the Tribunal of Quito, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/>>, Erişim Tarihi 3 Mart 2024.

International Rights of Nature Tribunal, Information held in the Tribunal of Lima <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/>> Erişim Tarihi 3 Mart 2024.

International Rights of Nature Tribunal, TIPNIS Case, Introduction, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/tipnis-case/>>, Erişim Tarihi 10 Mart 2024.

International Rights of Nature Tribunal, TIPNIS Case, Presentation, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/tipnis-case/>>, Erişim Tarihi 10 Mart 2024.

International Rights of Nature Tribunal, Tribunal of Paris, <<https://www.>

rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/), Erişim Tarihi 3 Mart 2024.

International Rights of Nature Tribunal, Vättern Case, Legislation, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/vattern-case/#1590541199323-c2e585b3-871e>>, Erişim Tarihi 9 Mart 2024.

International Tribunal for the Rights of Nature, Case of The Isiboro Sécure National Park and Indigenous Territory (TIPNIS) Final Judgement, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2018/04/sentence-tipnis.pdf>>, Erişim Tarihi 15 Mart 2024.

International Rights of Nature Tribunal, History Rights of Nature Tribunal, About us and the history of the RoN Tribunals, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/about-us/>>, Erişim Tarihi 7 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/quito-tribunal-2014/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/lima-tribunal-2014/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/bonn-tribunal-2017/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/paris-tribunal-2015/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/glasgow-tribunal-2021/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/end-of-fossil-fuels-tribunal-2024/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/chile-tribunal-2019/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/europe-tribunal-2021/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/maya-train-tribunal-2023/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/bio-bio-tribunal-2024/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.

- International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/tribunals/yesah-tribunal-2024/>>, Erişim Tarihi 10 Eylül 2024.
- International Rights of Nature Tribunal, Tribunal of Paris, Case presentation, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/cases/yasuni-itt-case/>>, Erişim Tarihi 11 Eylül 2024.
- Kauffman C M / Martin P L, *The Politics of Rights of Nature: Strategies for Building a More Sustainable Future*, MIT Press, 2021.
- Kuçuradi İ, “Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar”, *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Numune Matbaacılık, 1998, s. 24-31.
- Living Law, Giving Nature a Voice, 2018, <<https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/Giving-Nature-a-Voice-2.pdf>>, Erişim Tarihi 8 Eylül 2024.
- Maloney M, “Building an Alternative Jurisprudence for the Earth: The International Rights Of Nature Tribunal”, *Vermont Law Review*, 41(129), 2016, s. 133-142.
- May J R / Daly E, *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, çev. Tolga Şirin / N. Umut Orcan, Ekoloji Kolektifi Derneği, 2018.
- Olgun H / Işık V, “Bir “İnsan Hakkı” Olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki Yeri”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 2017, s. 33-52.
- Özcan M, “İklim Değişikliği ve Doğa Ana’nın Hakları Dünya Halklar Konferansı”, *Ekosyolist Dergi*, 10(5), s. 2-9.
- Öztaban Yağcı P, *Sürdürülebilirlik Perspektifinde Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu ve Fransız Danıştay’ının Yetkisi*, Seçkin Yayınları, 2023.
- Peoples’ Convention for the Establishment of the International Rights of Nature Tribunal, <<https://www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2018/04/Tribunal-Convention.pdf>>, Erişim Tarihi 21 Şubat 2024.
- Peoples Conference on Climate Change and Mother Earth Rights, <<https://pwccc.wordpress.com/>>, Erişim Tarihi 7 Eylül 2024.
- Schwartz J, “Environmental NGOs in China: Roles and Limits”, *Pacific Affairs*, 77(1), 2004, s. 28-49.
- Statute of the International Tribunal of Mother Earth Rights, 4 December

2015.

Talas M, “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (29), 2011, s. 387-401.

The Global Alliance for the Rights of Nature, <<https://www.garn.org/about-garn/>>, Erişim Tarihi 15 Kasım 2023.

The Global Alliance for the Rights of Nature, <<https://www.garn.org/>>, Erişim Tarihi 8 Aralık 2023.

The Global Alliance for the Rights of Nature, GARN Hubs, <<https://www.garn.org/hubs/>>, Erişim Tarihi 4 Nisan 2024.

The Global Alliance for the Rights of Nature, Members and Member Organizations, <<https://www.garn.org/our-members/>>, Erişim Tarihi 8 Aralık 2023.

Tosun G, “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekışmesi Yönündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Pratik Bir Yaklaşım”, *Ege Akademik Bakış*, 1(1), 2001, s. 224-243.

Tuncel G, “Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 2014, s. 39-54.

Universal Declaration of Rights of Mother Earth World People’s, Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth Cochabamba, Bolivia 22 April 2010, <<https://www.garn.org/wp-content/uploads/2021/09/FINAL-UNIVERSAL-DECLARATION-OF-THE-RIGHTS-OF-MOTHER-EARTH-APRIL-22-2010.pdf>>, Erişim Tarihi 10 Ocak 2024.

Vasak K, “A 30-Year struggle The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights”, *The Unesco Courier*, Unesco, 1977, s. 29-32.

Yıldırım İ, *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayınları, 2004.

Zieck M Y A, “The Concept of “Generations” of Human Rights and the Right to Benefit from the Common Heritage of Mankind with Reference to Extraterrestrial Realms”, *Verfassung und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 25(2), 1992, s.161-198.